

ΤΟΥ ΣΟΦΩΤΑΤΟΥ ΚΑΡΔΙΝΑΛΕΩΣ

ΚΥΡΟΥ ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΟΣ

ΠΡΟΣ ΑΛΕΞΙΟΝ ΛΑΣΚΑΡΙΝ ΤΟΝ ΦΙΛΑΝΘΡΩΠΙΝΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΚΠΟΡΕΥΣΕΩΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ.

SAPIENTISSIMI CARDINALIS

DOMINI BESSARIONIS

AD ALEXIUM LASCARIN PHILANTHROPINUM

DE PROCESSIONE SPIRITUS SANCTI.

(Interprete Petro Arcudio, *Opuscula aurea*, p. 165.)

Εὐ μὲν οὐ τὰ ἀνθρώπινα μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ θεῖα ἄσφδς ὦν, καὶ μέγα ἐντρύφημα τοὺς λόγους ποιούμενος καὶ τὴν τῶν θεῶν μάλιστα μελέτην Γραφῶν, οὐ παύη αὐτός τε καθ' ἑαυτὸν ἀνερκευῶν τὴν ἐν τῇ πίστει ἀλήθειαν καὶ ἡμᾶς ἐπὶ τοῦτο παρακαλῶν, καὶ τῆς ἐξετάσεως ταύτης καὶ ἱερᾶς ἐρεῦνης συλλήπτωρας συμπαραλαμβάνων· ἐγὼ δὲ βρβθυμίζω τε κατεχόμενος, καὶ ἅμα ἠδίως ἀπαλλαγείς τοῦ πόνου τοῦ περὶ τούτων, διὰ τὸ πρὸς ἀνθρώπους τὸν λόγον πολυλάκις ποιήσασθαι τῇ σφετέρᾳ φιλονεικίᾳ μᾶλλον καὶ ἀμαθείᾳ ἢ τῇ ἀληθείᾳ χαριζομένους, ἄκων αὐθις εἰς τὸν περὶ τούτων ἀγῶνα εἰσείμι· καίτοι πρὸς σὲ εὐγνώμονα καὶ σοφὸν ἀκροατὴν τοὺς λόγους μέλλων ποιήσεσθαι· ὃν πέπεισμαι μὴ πείρας ἔνεκα μᾶλλον ἢ τοῦ περὶ τὴν ἀλήθειαν ἔρωτος ταῦτα παρ' ἐμοῦ ἀπαιτοῦντα. Ἄλλως τε καὶ οἶομαι ἀρκεῖν ἀπλῶς ἂν αὐτὸ τῆς ἀγίας συνόδου ἀξιῶμα πρὸς πειθῶν καὶ τὸ παρ' αὐτῆς συμπερανθὲν εὐγνωμόνως προσιδέσθαι ἄνευ τινὸς ἀντιλογίας ἢ διασταγμοῦ, ἐκεῖνό γε εἰδῶτα, ὡς ἐν τοσούτων ἀνδρῶν συνελεύσει οὕτω μὲν σοφία, οὕτω δὲ κεκοσμημένων ἀρετῇ τε καὶ γνώσει, ὦν ἐν μέτρῳ τὸν θεὸν πιστεύειν ἀνάγκη παρῆναι, τὴν ἀλήθειαν διαλαθεῖν ἀδύνατον εἶναι.

mentia, tum virtute, atque intelligentia præditorum, quorum in medio Deum ipsum adesse credere necesse est, veritas lateat.

Ἐπειτα δὲ καὶ ἄλλοτε μέμνημαι οὐ μικρὰν τινα συνθεῖς σοὶ ἐπιστολήν, ἱκανῶς τούτων ἀπάντων ἐφαπτομένην, τό τε πρόβλημα συνιστώσαν αὐτὴ καθ' αὐτὸ, τὸ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον δηλαδὴ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, τὰ τε φαινόμενα τούτῳ τῷ συμπεράσματι ἐπεσθαι ἄτοπα διαλύουσιν. Ὡς μὴ δεῖν εἶτι λόγων κλειόνων, καὶ ταῦτά γέ σοι, ἀνδρῶν ἀριστε, τοσαύτην ἔχοντι πείραν ἐν τοῖς τοιοῦτοις, ὡς καὶ ἀπὸ μικρᾶς τινος ἀφορμῆς πολλὰ τε καὶ μεγάλα κατανοῆσαι δύνασθαι.

Tu quidem, non solum rerum humanarum, verum etiam divinarum bene peritus cum sis, atque doctrinam in magnis delictis habeas; potissimum vero sacrarum Litterarum studium et exercitationem, cum per te ipsum in rebus fidei verum inquirere non cessas, tum nos quoque ad hoc adhortaris, et hujus inquisitionis ac sacræ investigationis socios, et adjuutores assumis. Ego vero, cum ex pigritia laborem, simulque libenter ista cura et labore meipsum liberassem: propterea quod sæpe cum his egerim, qui magis propriae contentioni et imperitiæ, quam veritati morem gerant; denuo invitatus in hoc certamen descendo: quamvis ad te candidum et doctum auditorem verba sim facturus; quem mihi ipse persuadeo non magis experiendi causa, quam amore veritatis id a me petere. Præsertim cum et ipsa sacrosancti concilii auctoritas, ut ego quidem existimo, cuilibet simpliciter ad persuadendum satisfaciat; quodque ab ipso conclusum est, id tu æquo animo, sine ulla contentione vel ambiguitate recipies; illud certo sciens, nequaquam fieri posse, ut tantorum virorum conventum, tum sa-

Deinde vero alias etiam meministi non parvam quamdam me tibi composuisse epistolam, hæc omnia copiose attingentem: quippe quæ et quæstionem ipsam per se rationibus confirmat, nimirum Spiritum sanctum ex Patre Filioque procedere, et quæ hanc conclusionem absurda sequi videntur, diluit. Ita ut non sit opus, præsertim vero tibi virorum optime, pluribus verbis, qui in hujusmodi rebus tamen habes experientiam; ut vel ex minima quaque occasione, plurima, eaque magna, et difficilia captu, facile intelligere queas.

Verum enimvero, quando et aliquid amplius a nobis postulas, non tam forte tua causa, quam eorum qui se pertinaciter veritati opponunt; nos quidem, partim quod juxta divinum Apostolum cuius petenti, de ea quæ in nobis est, fide, reddere rationem tenemur; partim etiam quod amicitiae officii indulgemus, mandata tua exsequimur; tibi quoque imprimis sanctorum Patrum atque doctorum Occidentalium sententias mittimus. Quibus sane ex Patre Filioque Spiritum sanctum procedere, sui quoque unum principium unamque causam habere Patrem et Filium, his ipsis verbis plane ostenditur. Ex quibus tamen sententiis, quod et plurimæ sint, et in omnibus eorum libris dispersæ atque disseminate, paucas nos tibi mittimus, ejusdem formæ et ejusdem generis, reliquis quoque omnibus existentibus.

Ad hæc orationem quamdam nostram, cui *Dogmatica*, sive *De concordia*, inscriptio est, tibi mittendam esse censuimus: quam paulo ante sanctissimam conjunctionem, veluti postremam sententiam iudicii nostri et mentis adimus. Eamque, cum postremo per nos ipsos considerantes singulorum sententias investigarem, invictissimo imperatori nostro, et sacro patriarchæ eorum nostris legendam obtulimus.

In qua quidem oratione, quoad fieri posset, ex ipsis Orientalibus Patribus, nihil insuper utens Occidentalibus, propositum questum ostendo. Eamque tibi misi, clarissime vir, magnanime, et in omnibus præstantissime, quippe quæ tibi maxime omnium, et cuius alteri, qui eam bona mente audierit, maximam utilitatem sit allatura.

Et quoniam in eis nihil novi in præsentia elaboravimus, exstabant enim nobis antea scripta, nunc tamen parum aliquid laborare, præter ista, animum applicavimus, et aliquid amplius tua causa edere iudicavimus. Quapropter cursim et celeriter res nostræ synodi, sanctissimæque concordie, tibi, clarissime vir, narrabo, ut se habuerint; addens quoque rationes quasdam, quibus aliquis de isto dogmate præterea magis adducatur ut credat: ita tandem orationi finem imponam.

Antequam vero de istis dicamus, parvam et exiguam quamdam rem, non parva tamen consideratione dignam, proœmiis addam, quæ sane in prædicta dogmatica oratione desideratur: hanc igitur hic compensabo.

In ea enim oratione, tametsi ex solis sanctis Patribus Orientalibus veritatem hujus questionis ostendendam proposueram, tamen dictum quoddam, quod instar omnium aliorum sit, divi patris nostri Basilli prætermisi, propterea quod utcumque illud ambigeretur, non quod ego etiam de eo dubitarem, minime vero; sed quoniam plerique in controversiam revocabant, ambigua re uti nolui. Hoc autem dictum est, quo ille beatus vir in tertio libro suarum ignem spirantium rationum adversus Eunu-
mium usus est;

Λ 'Επειδ' ὁμως καὶ τι πλεον αἰτεῖς παρ' ἡμῶν, οὐ διὰ σαυτὴν ἴσως, ἀλλὰ διὰ τοὺς φιλονείκως ἐναντιομένους τῇ ἀληθείᾳ, ἡμεῖς ἅμα μὲν διὰ τὸ ὀφείλειν ἀποδιδόναι λόγον περὶ τῆς ἐν ἡμῖν πίστεως παντὶ τῷ αἰτοῦντι, κατὰ τὸν Θεῖον Ἀπόστολον, ἅμα δὲ καὶ τῷ φιλικῷ καθήκοντι χαριζόμενοι τοῖς σοῖς εἰκομένον ἡμῶν· καὶ σοὶ πρῶτον μὲν τὰς τῶν ἁγίων Πατέρων καὶ διδασκάλων τῶν Δυτικῶν πέμπομεν ῥήσεις, αἱ σαφῶς οὕτως ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τὸ ἅγιον ἐκπρεῦεσθαι λέγουσι Πνεῦμα, καὶ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν ἔχειν ἑαυτοῦ μίαν ἀρχὴν καὶ αἰτίαν. Ὅν πολλῶν οὐσῶν, καὶ πᾶσι βιβλίοις αὐτῶν ἐγκατεσπαρμένων, ὀλίγας ἡμεῖς σοὶ πεπόμφαμεν, τοῦ αἰτιοῦ τύπου καὶ τῆς αὐτῆς ἀγωγῆς καὶ τῶν ἄλλων οὐσῶν ἀπασῶν.

Β "Ἐπειτα δὲ λόγον τινὰ ἡμέτερον, ἢ Δογματικὸς, ἢ Περὶ ἐνώσεως, ἢ ἐπιγραφῆς, ἐδοκιμάσαμεν πέμψαι σοὶ ὅν μικρὸν πρὸ τῆς ἁγίας ἐνώσεως ἐκδοιόμενον, ὡς περ τινὰ τελευταίαν τῆς ἐμῆς διανοίας καὶ γνώμης ἀπόφασιν. Ὅν τῷ τε κρατίστῳ βασιλεῖ καὶ τῷ ἱερῷ ἡμῶν πατριάρχῃ ἐπ' ὄψει πάντων τῶν ἡμετέρων ἐπέδωκα, ἥνικα τὸ τελευταῖον σκεπτόμενοι καθ' αὐτούς, τὰς ἐκάστων γνώμας ἀνηρευνῶμεν.

Γ Ἐν ᾧ ὡς ἐνὸν ἐξ αὐτῶν τῶν Ἀνατολικῶν Πατέρων καὶ διδασκάλων μεγθὲν τοῖς Ἑσπερίοις προσχρόμνος, τὸ προκειμένον δείκνυμι πρόβλημα, ὃν ὡς αἶτε τε μάλιστα πάντων, καὶ εἰ τις ἄλλος εὐγνωμόως ἀκούσεται, οὐ μικρὰς ὠφελείας ἐσόμενον αἰτιον, τῆ σὴ λαμπρότητι πέπομφα, μεγαλοπρεπέστατε καὶ πάντα ἄριστε ἀνερ.

Δ "Ἐπειδ' ἐν τούτοις οὐδὲν ἐν τῷ παρόντι πεπομφαμεν· προὑπῆρχον γὰρ ἡμῖν γεγραμμένα· διὰ τὴν σὴν δὲ ταῦν ἀγάπην μικρὸν τι προσθέμενον ποιῆσαι παρὰ ταῦτα, καὶ τι πλεον ἐκθεῖναι σὴν χάριν ἐκρίναμεν. Ὅθεν ἐπιτροχάδην ὅπως τε τὰ τῆς καθ' ἡμᾶς ἐσχε συνόδου καὶ τῆς ἁγίας ἐνώσεως τῆ σὴ λαμπρότητι διηγήσομαι· καὶ τινας λόγους προσθεῖς, οἷς ἂν τις ἐτι μᾶλλον ὑπὲρ τοῦ δόγματος τούτου πεισθεῖη, οὕτω καταπαύσω τὸν λόγον.

Πρὸ δὲ τοῦ περὶ τούτων εἰπεῖν, μικρὸν μὲν τι, λόγου δὲ ὁμως ἄξιον οὐ μικροῦ, προσθήσω τοῖς προκειμένοις, ὅπερ τῷ προειρημένῳ μοι δογματικῷ λόγῳ ἐλλείπει, τοῦτο ἐνταῦθα ἀναπληρώσας.

Ἐν γὰρ τῷ λόγῳ τούτῳ, ἐκ μόνων τῶν ἐξ Ἑσπερίων ἁγίων τὴν τοῦ προβλήματος τούτου ἀλήθειαν δείξει προθέμενος, ἐν τι ῥητὸν τοῦ Θεοῦ Πατρὸς ἡμῶν Βασιλεῖου, πάντων τῶν ἄλλων ἀντάξιον, παραλείπονα, διὰ τὸ ὅπως οὐκ ἀμφισβάλ्लεσθαι, οὐχ ὅτι καὶ ἐγὼ περὶ τούτου ἐδίσταζον, οὐδαμῶς· ἀλλ' ὅτι παρὰ τοῖς πολλοῖς ἡμφισβάλ्लετο, ἀμφισβάλ्लετο χρῆσασθαι οὐκ ἠθέλησα. Τοῦτο δ' ἐστίν, ἢ ἐν τῷ τρίτῳ τῶν κατ' Εὐνομίου πυρπνῶν ἑαυτοῦ λόγων ὃ μάκαρ ἐκεῖνος ἐχρήσατο, λέγων·

Τίς γάρ ἀνάγκη, εἰ τῆ τάξει καὶ τῷ ἀξιῶματι τρίτον ὑπάρχει τὸ Πνεῦμα, τρίτον εἶναι αὐτὸ καὶ τῆ φύσει; Ἀξιῶματι μὲν γὰρ δευτερεύειν τοῦ Υἱοῦ, παρ' αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχον, καὶ παρ' αὐτοῦ λαμβάνον καὶ ἀναγγέλλον ἡμῖν, καὶ ὅπως ἐκείνης τῆς αἰτίας ἐξημμένον, παραδίδωσιν ὁ τῆς εὐσεβείας λόγος.

Τοῦτο οὖν παραλελοίπαμεν ἐν τῷ λόγῳ. Οὕτω δ' ἐγὼ πιστεύω τοῦτο γνήσιον εἶναι τοῦ μάκαρος Βασιλείου, ὡσπερ καὶ τοὺς ἄλλους κατ' Εὐνομίου λόγους αὐτοῦ. Οἷς δ' ἐμαυτὸν λόγοις πείθω, ἀκούσις ἂν καὶ αὐτός.

Πρῶτον μὲν ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ πέντε βιβλίων εὐρεθέντων, μᾶλλον δὲ ἑξ, τῶν μὲν τεσσάρων μεμβράνων καὶ παλαιωτάτων, τῶν δὲ δύο βαμβάκηνων, ὧν τὰ μὲν τρία τοῦ Μιτυληνῆς ἀρχιεπισκόπου ἦσαν, τὸ δὲ τέταρτον τῶν Λατίνων· τῶν δὲ δύο βαμβάκηνων τὸ μὲν ἐν τοῦ κραταιοῦ βασιλείᾳ ἡμῶν, τὸ δ' ἄλλο τοῦ ἱεροῦ πατριάρχου, ὃ ἐκ τῆς μονῆς τῶν Ξανθοπούλων λαβῶν ἐπηγάγετο· τούτων οὖν τῶν ἑξ τὰ πέντε οὕτως εἶχον τὴν ῥῆσιν, ὡς ἐγὼ νῦν ἐξέθηκα, ὁμοίως παρ' αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχον, καὶ ἐκείνης τῆς αἰτίας, ἡγουσιν τῆς τοῦ Υἱοῦ, ἐξημμένον τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, λέγοντα· τὸ δὲ ἐν μόνον, τὸ τοῦ πατριάρχου ὁμοίως, εἶχεν ἑτέροις, τινὸς περικόψαντος τὸ ῥητόν, καὶ τὰ μὲν προσθέντος, τὰ δ' ἀφελόντος.

Ἐπειτα μετὰ τὴν γενομένην ἁγίαν σύνοδον καὶ τὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἡμῶν ἐπάνοδον, προθέμενος τὰ τῶν ἱερῶν ἐκείνων μονῶν βιβλία πάντα σχεδὸν ἀνιχνεύσαι, ὅσα μὲν νεώτερα καὶ μετὰ τὴν πολλὴν ἔριν γεγραμμένα εὗρον, πάντα περικεκομμένον εὗρον ἔχοντα τὸ ῥητόν· ὅσα δ' ἀρχαιοτέρας χειρὸς ἦσαν, καὶ πρὸ τῆς μάχης τῆς κατ' ἀλλήλων, ταῦτα δὲ ὑγιῆ καὶ ὁλόκληρα μένουσιν οὐκ ἐλάττω τῶν ἐφθαρμένων ὑπάρχοντα.

Ἐν οἷς καὶ τι Ὀρήνου καὶ Θαύματος ἄξιον εὗρον· θαύματος μὲν, εἰ τις ἐκῶν τὸ ψεῦδος ἀσπάζεται, αὐτὸς αὐτὸ πλάττων, καὶ ταῦτα μετὰ τοῦ τὴν ἀλήθειαν φθείρειν, καίτοι τοῦ νοῦ τὴν ἀλήθειαν ἀντικείμενον ἔχοντος· Ὀρήνου δὲ, ὅτι τινὲς εἰσὶν οὕτως ἀμελοῦντες τῆς ἀληθείας τῆς πίστεως, ἧς ἀνευ ἀνθρώπου σωθῆναι ἀδύνατον, ὡς μὴ μόνον περὶ τὴν εὐρεσιν αὐτῆς ἀμελεῖν, ἀλλὰ καὶ φανερώς ἐκκειμένην ἐπικαλύπτειν τε καὶ συγχεῖν καὶ ἀνατρέπειν πειρασθαι.

Τοῦτο δὲ (1) τοιοῦτον ἦν. Μετὰ τῶν ἄλλων εὗρον καὶ τὴν μονὴν τοῦ Σωτήρος Χριστοῦ τοῦ Παντεπόπτου δύο βιβλία τοῦ τρισμακάρου Βασιλείου· τὸ μὲν μέμβρανον παλαιώτατον ἔκ γε τῆς ὕψεως· ὅσου δὲ χρόνου οὐκ οἶδα, διὰ τὸ μὴ γεγράφθαι τὸ ἔτος ἐκεῖ· τὸ δὲ γε βαμβάκηνον πρὸ χρόνων γεγραμμένον τριακο-

(1) Marg., Σημ. ὡ τῆς ἀνοχῆς σου, Χριστὲ βασιλεῦ! πῶς οὐκ ἐμαράνθησαν αἱ χεῖρες τοῦ ἀσυνειδότης τε καὶ τολμηροῦ ἐκείνου ἀνδρός;

Quæ enim, inquit, necessitas est, si ordine ac dignitate tertius existit Spiritus, tertius quoque sit natura? Dignitate enim secundum eum esse a Filio, et ab ipso habentem esse, et ab ipso accipientem, et annuntiantem nobis atque omnino ab eâ causa dependentem, tradit nobis pietatis sermo.

Hoc igitur dictum in ea oratione prætermisi. Non autem aliter id legitimum esse beati Basilii credo, ac cæteros ejus sermones adversus Eunomium: quibus vero rationibus id mihi ipse persuadeam, tu quoque audies.

Primum quidem in hac synodo, cum libri quinque, imo vero sex invenirentur, et quatuor sane in membrana scripti vetustissimi exstarent, duo vero reliqui bambaceni (2), quorum tres quidem erant Mitylenensis archiepiscopi, quartus Latinorum: ex duobus autem bambacenis unus erat invictissimi nostri Imperatoris, alter sacri patriarchæ, quem ille ex monasterio Xanthopulorum accipiens secum attulerat; horum igitur sex librorum quinque sic sententiam habebant, quemadmodum ego nunc exposui. Nimirum ab ipso habentem esse, et ab illa causa, scilicet Filii, dependentem Spiritum sanctum testabantur. Unus vero liber, scilicet patriarchæ, secus habebat, cum quispiam sententiam intercidisset, et partim addidisset, partim etiam abstulisset.

Deinde, paracta sacrosancta synodo, post reditum nostrum Constantinopolim, cum sacrorum illorum monasteriorum fere omnes libros proposuissem investigandos, quoscunque recentiores, et post illam magnam contentionem reperi scriptos: hi omnes intercisam habebant sententiam; qui vero antiquioris manus, et ante mutuam pugnam essent, hi omnes, cum non pauciores sint ipsis corruptis, sani et integri manent.

In quibus et aliquid lacrymis et admiratione dignum comperi: admiratione quidem, si quis sponte volensque mendacium amplectatur, ipseque illud conflet, præsertim veritatem ipsam destruens, cum tamen humana mens verum pro objecto habeat. Lacrymis vero dignum, quod nimirum nonnulli reperiantur, qui adeo negligent fidel veritatem, sine qua fieri non potest ut homo salutem consequatur; ut non modo in ea investiganda atque invenienda sint pigri, verum etiam eam manifeste expositam oblogere, turbare, et evertere conentur.

Id igitur ejusmodi erat. Inter alios libros etiam in monasterio Christi Soteris Pantepopti (hoc est, Servatoris cuncta inspicientis) duos reperi beati Basilii libros: quorum unus quidem in membrana scriptus ex facie vetustissimus apparebat: quot annorum tamen esset, nescio; propterea quod ibi

(2) Bambaceni vocantur fortasse quia charta ex homibico conficitur, qualis solet esse nostra a tate Orientalis, itomque qualis est omnium antiquiorum librorum qui non in membrana sunt scripti.

non esset annus ascriptus: alter vero Lambace-
nus annos ante trecentos scriptus erat, si quidem
in calce ascriptus erat annus, ex quo id facile
computari poterat: et libri ipsi adhuc exstant, nisi
forto postquam mihi ostensi fuerunt, opera eorum
qui facile omnia mala propriæ salutis machinantur,
evanuerint. Hi duo libri, quemadmodum nos expo-
suimus, Doctoris sententiam, sic intus habebant
scriptam: homo vero quidam, animo quidem au-
dax, sed manu adhuc longe audacior, adversus mem-
branam ferro utens veritatem abrasit. Minus tamen
ros illi processit. Cum enim locus vacuus sit, ipsæ-
que syllabæ dimidiæ adhuc apparent, et audaciam
illius arguunt, et veritatem ipsam nihilominus
clare expriment. In alio vero libro litura totam
illam partem sententiæ obliteravit, quæ sic habet:
*Ab ipso habentem esse, et omnino ab illa causa
dependentem.* Verum deinde tempore procedente,
cum doctus ille Cydones librum in manus accepis-
set, sententia horum sana reddita est, ipse niqui-
dem propria manu et sententiam in libro integratam
ascripsit, et enim qui id ausus esset, satis digne
convictus consecratus est.

In tantam nimirum dementiam, tenebras, et
ignorantiam nostrates contentio impulit, et audent
dicere Latinos, et Veeuum libros corruptisse: cum
tamen dictum istud tantam habeat pulchritudinem,
tantaque cum eloquentia, rotunditate, et attica
gratia sit prolatum, ut non solum Latini tale
quidpiam efficere, tantaque cum gratia Græce ali-
quid conscribere minime possint, quibus patria
lingua, variæque figuræ et præcepta diversa di-
cendi, ut aliquid in nostram linguam cum gratia
vedant, impedimento est: quemadmodum e con-
trario, ut Græci ipsi Latine aliquid æqua gra-
tia Latinorum componant, nullo modo fieri potest,
quantumvis utriusque linguam invicem exerceant. Hu-
jus vero rei locupletissimus ego testis esse possum,
qui Latinam linguam forme ut quisque alius Latino-
rum qui in ea multum elaboravit, calleo, si perci-
pio, conscribere vero aliquid vel mediocri laude
dignum minime valeo. Non solum igitur, ut dictum
est, fieri non poterat ut hanc sententiam tanta
cum gratia Latini ederent, sed neque Græcorum
ullus, excepto ipso Basilio; illius est enim imago,
illius est hoc genus scribendi; si quis plurimum
valet ad orationum ideas dijudicandas, scit quod
dico; præsertim cum et Veevus heri et nudius
tertius extiterit; libri vero, cum longe vetustio-
res quam isti sint, verba esse inania, vanumque re-
lugium, rationem istam arguunt.

Amplius etiam et aliunde hoc idem certum
facere posset aliquis. Fuit vir quidam, cum ple-
risque aliis magnæ sapientiæ apud Latinos, Hugo
appellatus, antiquissimus auctor, et qui multo tem-
pore nos antecessit: ex quo enim fuit, prope tre-
centi sunt anni elapsi. Ille cum de processione
Spiritus sancti scribat, hoc magni Basilii dicto ad
probandum utitur. Quod sane ego non solum La-

σίων. Ἐνεγράφατο γὰρ ἐν τῷ τέλει χρόνῳ, ἄφ'
οὐ τοῦτο βῆστα συλλογίσασθαι ἔνεστι. Καὶ τὰ βί-
βλια μένουσιν ἔτι, εἰ μὴ που μετὰ τὴν παρ' ἐμοῦ
ἀνάδειξιν ἠφάνισται παρὰ τῶν πάντα βιβλίως κατὰ
τῆς ἐαυτῶν σωτηρίας μηχανωμένων ταῦτα καὶ
ἄμφω ὡς ἡμεῖς ἐξεθέμεθα τὴν τοῦ διδασκάλου ῥῆσιν
εἶχον ἐγγεγραμμένα. Ἀνὴρ δὲ τις τολμηρὰς μὲν ψυ-
χῆς, χειρὸς δὲ τολμηροτέρης, κατὰ μὲν τοῦ μεμβρά-
νου σιδήριον χρησάμενος ἀπέξεσε τὴν ἀλήθειαν· οὐδὲν
δ' ὅμως αὐτῷ προύργου ἀπήντηκεν. Ὁ τε γὰρ τόπος
κενὸς ὢν, αἱ τε τῶν συλλαβῶν ἡμίσεις ἔτι φαινόμε-
ναι, τὸ τε τόλμημα ἐκείνου ἐλέγχουσι, τὴν τε ἀλή-
θειαν οὐδὲν ἧττον σαφῶς παριστῶσι. Κατὰ δὲ τοῦ
ἐτέρου β' βιβλίου μέλαν ἐπιχέας ἐκάλυψε τοῦτο τὸ μέ-
ρος τοῦ ῥητοῦ πᾶν, ὅ φησι, *Παρ' αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχον,*
καὶ ὁλίως ἐκκίνησε τῆς αἰτίας ἐξηγημένον. Ἀλλὰ χρέ-
νῳ ὕστερον τοῦ σφραῦ Κυδωνῆ ἐκείνου τὴν βίβλον
εἰς χεῖρας λαβόντος, τὸ ῥητὸν πάλιν ὕγιες ἀπεδόθη.
Αὐτὸς γὰρ οικεῖα χειρὶ τὸ τε ῥητὸν ἐν τῷ βιβλίῳ
ὀλόκληρον προσπαρέγραψεν, ὕβρεσι τε ἀξίως ἐπλονε-
τὴν τοῦτο τετολμηκότα.

Εἰς τοσαύτην ἀπόνοιαν καὶ σκότος καὶ ἀγνοίαν ἡ
ἔρις ἡμετέρους ἀπίωσεν. Εἶτα λέγειν τολμῶσιν, ὡς
Λατίνοι καὶ Βέκκος τὰς βίβλους ἐνόθευσε· καίτοι
τοσοῦτον ἔχοντος τοῦ ῥητοῦ τούτου κάλλος, καὶ μετὰ
τοσαύτης εὐγλωττίας καὶ στοργυλοδότητος ἀπηγγει-
μένου, καὶ χάριτος Ἀττικῆς, ὡς μὴ Λατίνους μόνον
μὴ δύνασθαι ποτε τοιοῦτόν τι καὶ μετὰ τοσαύτης χά-
ριτος Ἑλληνικῶς τι συγγράψαι, οἷς ἡ πάτριος
γλῶσσα, καὶ τὰ διάφορα σχήματά τε καὶ μέθοδοι,
ἐμποδῶν τοῦ μετὰ χάριτος ἐκδοῦναι τινα εἰς τὴν
ἡμετέραν φωνήν· ὡσπερ ἐκ τοῦ ἐναντίου Ἑλλήνων
ἀδύνατον Λατινικῶς τι μετὰ τῆς ἴσης Λατίνους χά-
ριτος συγγράψασθαι, κἂν ἐφ' ὅποσον ἐκάτεροι τὴν
ἀλλήλων ἀσκήσαιεν γλῶτταν. Καὶ τούτου μάρτυς
αὕτης ἀξιόπιστος, συνιείς μὲν τὴν Λατίνων φωνὴν
σχεδὸν ὡς ἄλλος τῶν πολλὰ μεμοχθηκότων ἐν αὐτῇ
Λατίνων, συγγράψασθαι δὲ ὅμως οὐδὲν ὅτι καὶ ἄξιον
λόγου δυνάμενος. Οὐ Λατίνους οὖν μόνον, ὡς εἴρηται,
τὸ ῥητὸν τοῦτο μετὰ τοσαύτης ἐκδοῦναι χάριτος οὐκ
ἦν δυνατόν, ἀλλ' οὐδ' Ἑλλήνων οὐδενὶ πλὴν αὐτοῦ
Πασιλείου. Ἐκείνου γὰρ ἡ εἰκὼν, ἐκείνου τῆς γρα-
φῆς τοῦτο τὸ εἶδος. Εἰ τις δεινὸς λόγων κρίνειν ἰδέας,
οἶδεν ὃ λέγω· ἄλλως τε τοῦ Βέκκου χθὲς καὶ πρό-
τριτα γεγονότος, αἱ βίβλοι πολλῶν τούτων παλαιότε-
ραι οὔσαι, λόγου ἄλλως ὄντα, καὶ ματαίαν κατα-
φυγὴν, τὴν λόγον τοῦτον ἐλέγχουσιν.

Ἐτι δὲ καὶ ἐτέρωθεν τοῦτο πιστώσασιν· ἂν τις
Ἀνὴρ παρὰ Λατίνους σὺν ἄλλοις πολλοῖς γέγονε με-
γάλης σοφίας, Οὕγων καλούμενος παλαιότατός τε
καὶ χρόνις πολλῶν φθάσας ἡμᾶς· παρήλθον γὰρ ἑγ-
γὺς τριακοσίων ἐνιαυτῶν ἐξ οὗ γέγονεν. Οὗτος περὶ
τῆς τοῦ ἀγίου Πνεύματος ἐκπορεύσεως συγγράψα-
μενος, τῷ ῥητῷ τοῦ μεγάλου Βασιλείου πρὸς ἀπέδει-
ξιν κέχρηται. Τοῦτο ἢ ἐγὼ οὐ Λατινικῶς ἰδῶν μόνον

ἔμιν ἀναγγέλλω, ἀλλὰ καὶ τῇ Κωνσταντινουπόλει Ἀ
Ἑλληνικῶς γεγραμμένον. Οὐκ αὐτοῦ βιβλίον τοῦ
Οὐγωνος, ἀλλὰ Νικηῆτα τινός, ὡς οἶμαι, ἐπισκόπου
Θεσσαλονίκης, πρὸ διακοσίων πενήκοντα χρόνων
γεγενημένου, ἀντιλογικὸν πρὸς τὸν Οὐγωνα, ἐν ᾧ
φαίνεται τοῦτι τῷ ῥητῷ ὁ Οὐγὼν χρησάμενος, εἰς
ἡμᾶς ἐλθὼν χειρὰς ἀνέγνω. Καίτοι ὁ Θεσσαλονίκης
οὗτος τῷ Λατίνων προσέκειτο δόγματι· τὸ γὰρ
συμπέρασμα ἀληθὲς εἶναι ἐδόξαζεν· ἐμάχετο δὲ,
τοῦτο δὴ τὸ λεγόμενον, ὑπὲρ ἄνου σκιάς, μὴ δεῖν λέ-
γων μηδὲ τἀληθῆ τῷ Συμβόλῳ προσθεῖναι. Πρᾶγμα
μεγάλης εὐλαθείας τε καὶ σαφίας· ὁμοίον ὡς εἰ τις
εἴπῃ, μὴ δεῖν παρῆρσιάζεσθαι τὴν ἀλήθειαν. Καὶ
ταῦτα διηλθὼν τε καὶ ἐπιλάτυνα, δεῖξαι βουλόμενος,
ὡς γέγονε μὲν ἐν τοῖς βιβλίοις φθορὰ, γέγονε δὲ οὐ
παρὰ Λατίνων καὶ τῶν προσκειμένων ἐκείνοις, ἀλλὰ
τοῦναντίον μᾶλλον παρὰ τῶν ἐριζόντων πρὸς τοὺς
Λατίνους· καὶ ἡ φθορὰ οὐ κατὰ προσθήκην, ἀλλὰ
κατὰ ἀφαίρεσιν γέγονεν. Ὡστ' οὐδεὶς ἔτι δικαίως
βέβηκον ἢ τοὺς ὁμοίους αἰτιάσεται, τῶν βιβλίων πολ-
λῶ πρὸ τοῦ Βέκκου βεβώντων τὴν ἀλήθειαν.
factam esse. Ita ut nemo in posterum Veeuum,
Veeuum veritatem ipsam clamantibus.

Καὶ ταῦτα μὲν ἀπὸ τοῦ χρόνου σημεῖα οὕτως ἀναν-
τιρρητὰ τε καὶ θαυμαστά. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἀπ'
αὐτῆς τῆς φράσεως, καὶ τοῦ κάλλους τῆς συγγρα-
φῆς, εἴρηται μὴ δεῖν ἑτέρου πιστεύειν, ἢ τοῦ μάκα-
ρος Βασιλείου φωνᾶς εἶναι ταῦτα τὰ ῥήματα. Οὐδὲν
δὲ ὁμῶς ἦετον, καὶ ἀπ' αὐτῆς τῆς ἐννοίας καὶ τῆς
τῶν ἡγουμένων τε καὶ ἐπομένων ἀκολουθίας, εἰ τις
ἀκριδῶς ἐπιστήσειε τῷ σκοπῷ, τὸ αὐτὸ τοῦτο φα-
νῆσεται.

Τοῦ Εὐνομίου ἐκ τοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον παρὰ
τῶν ἁγίων τρίτον τῇ τάξει, καὶ τῷ ἀξιῶματι λέγε-
σθαι, τρίτον εἶναι τῇ φύσει συνάγοντος, ὁ θεὸς Βα-
σίλειος πρὸς τὸ συμπέρασμα δυσχεραίνων, τὰ μέσα
ὁμῶς οὐκ ἀρνεῖται, δηλαδὴ τὸ τὸ Πνεῦμα τρίτον εἶναι
τῇ τάξει καὶ τῷ ἀξιῶματι. Εἰ γὰρ καὶ ὡς περ δυσχε-
ραίνων βοᾷ λέγων κατ' Εὐνομίου, Τίνας δὲ οἱ ἅγιοι,
καὶ ἐν ποίοις λόγοις τὴν διδασκαλίαν πεποιήνται,
εἰπεῖν οὐκ ἔχει, οὐκ ἐνιστάμενος ὁμῶς πρὸς τοῦτο
ταῦτά φησιν, οὐδ' ἀπαρνούμενος τὸ τρίτον εἶναι τὸ
Πνεῦμα τῇ τάξει, ἢ λέγεσθαι παρὰ τῶν ἁγίων, ὡς οἱ
ἡμεῖροι κακῶς οἴονται, οὕτω γὰρ ἂν καὶ ἑαυτῶ καὶ
τῇ ἀληθείᾳ ἠναντιοῦτο· ἀλλὰ πρὸς τὴν ἀπόνοιαν
δυσχεραίνων τοῦ Εὐνομίου, καὶ ἀχθόμενος ἐπὶ τῷ
συμπεράσματι τῷ τρίτον εἶναι καὶ τῇ φύσει δηλαδὴ
τὸ Πνεῦμα, καὶ τὴν παρασιώπησιν αὐτοῦ αἰτιώμενος
ἢ σεσιώπηκε τοὺς τοῦτο λέγοντας ἁγίους, ταύτην
ἐξεβόησε τὴν φωνήν· Τίνας δὲ οἱ ἅγιοι καὶ ἐν ποίοις
λόγοις τὴν διδασκαλίαν πεποιήνται, εἰπεῖν οὐκ ἔχει.
Ἄηλον γὰρ ὡς εἰ τὰς τῶν ἁγίων ῥήσεις ἐξεβόηκεν, οὐκ
ἂν εἶχεν ἴσως τὸ ἄτοπον ἐπαγαγεῖν συμπέρασμα.
Ἴσμεν γὰρ ὡς καὶ ἀπὸ ἑνός τινος ῥήματος, ἢ λέξεως
πολλάκις, ὁ πᾶς σκοπὸς τοῦ συγγραψαμένου καὶ τῆ
διάνοια φαίνεται, ὡς μὴ ἐξεῖναι τινα οἴκοθεν κα-
κουργεῖν, καὶ συμπέρασμα ἐπιφέρειν ταῖς ἐκείνων
φωναῖς μὴ συμβαῖνον. Ὅθεν εἰ καὶ Εὐνόμιος προσ-

tine inspexi, vobisque refero, verum etiam Con-
stantinopoli cum in meas manus incidisset, Græce
scriptum legi. Legi vero non quidem librum ipsius
Hugonis, sed Nicetæ cujusdam contra Hugonem
librum antilogicum (hoc est, concertatorium ac de
controversis scriptum), ut ego arbitror, episcopi
Thessalonicensis, qui fuit ante ducentos quinquaginta
annos. In quo videtur iste Hugo, hac senten-
tia usus fuisse. Atqui iste Thessalonicensis Latino-
rum adhærebat dogmati: conclusionem enim veram
esse opinabatur: contendebat vero id quod est in
proverbio, de umbra asini: non oportere, in-
quiens, nec ipsa quidem vera Symbolo addere. Res
scilicet magnæ religionis, scrupuli, ac sapientiæ:
non secus, ac si aliquis diceret, non oportere veri-
tatem libere profiteri. Atque hæc fuse recensui, et
dilatavi, volens ostendere factam quidem esse in
libris corruptionem, factam tamen non a Latinis
et illorum fautoribus, sed contra potius ab illis qui
adversus Latinos contendunt, ipsamque corruptio-
nem non secundum additionem, sed diminutionem
vel similes justo accuset, libris ipsis longe auto

Et hæc quidem a tempore desumpta sint signa tam
mira, et manifesta, et quæ convinci nullo modo
queant. Verumenimvero, et ex ipsa quidem elocu-
tione, et pulchritudine scriptiōnis dictum est, hæc
verba nullius alterius oportere credere, quam beati
Basilii esse voces. Nihilominus tamen et ab eadem
ipsa intelligentia, et antecedentium ac subsequen-
tium contextu, si quis diligenter scopum perpen-
derit, hoc idem apparebit.

Cum Eunomius, ex eo quod Spiritus sanctus a
sanctis tertius ordine ac dignitate dicretur, ter-
tium quoque eum esse natura colligeret, divus Ba-
siliius, conclusionem moleste ferens, non negat me-
dia, nimirum, Spiritum sanctum tertium esse or-
dine ac dignitate. Licet enim veluti ægre ferens,
clamet adversus Eunomium: Qui vero sint sancti,
et in quibus sermonibus hanc doctrinam fecerint,
dicere nequit: non tamen id urgens hæc ait, neque
negans tertium esse ordine, ac dici a sanctis Spi-
ritum, quemadmodum nostrates male existimant;
sic enim ipse sibi ac veritati adversaretur: sed ab
Eunomii dementia vehementer abhorrens, et indi-
gne ferens conclusionem, nimirum tertium esse
Spiritum etiam natura, et silentium illius accu-
sans, quod tacuerit, minimeque indicaverit san-
ctos qui istud affirmant, in hanc vocem erupit:
Qui vero sint sancti, et in quibus sermonibus hanc
doctrinam tradiderint, dicere nequit. Perspicuum
enim est, quod si sanctorum auctoritates expo-
suisset, absurdam fortasse inferre conclusionem
minime potuisset. Scimus enim, quod ex uno quo-
piam verbo seu vocabulo sæpe totus scopus scriptoris
et mens apparet, alicui de suo ut non liceat aliquid
addendo malitiose agere, et conclusionem eorum
dictis minime consentaneam inferre. Hinc fit ut si

etiam Eunomius sanctos istud affirmantes, et eorum auctoritates addidisset, minime sane potuisset concludere quod conclusit; tametsi enim sancti tertium esse Spiritum maxime sentiant, atqui natura tertium esse constanter negant. Propterea igitur malitiam ejus deplorans infert: Numquid factus est homo tam audax ut de divinis dogmatibus novitates introducat? Manifestum autem est, hic eum novitatem appellare, tertium esse Spiritum natura, non ordine, ac dignitate. Namque alioquin seipsum novarum rerum auctorem appellasset, sibi quoque ipse magis repugnasset. Ipse enim est, qui maxime omnium tertium esse Spiritum ordine ac dignitate credendum tradidit, quique nos auream hanc et indissolubilem catenam ordinis docuit. Etenim in his ipsis verbis adversus Eunomium contumax infert: Dignitate enim secundum esse a Filio, ab ipso habentem esse, et ab ipsa accipientem, et annuntiantem nobis, atque omnino ab illa causa dependentem, tradit pietatis sermo.

Hujus enim sententiae, et si non totum, partem tamen aliquam nostri recipiant: reliqua intercedentes, atque ita dicentes: Dignitate enim secundum esse a Filio, tradit fortasse pietatis sermo; addentes quoque illud, fortasse, ut ambiguum sermonem reddant. Quod quidem alienum esse a mente Magni Basilli, prorsus ostendemus.

Hæc igitur, non per figuram rhetorum (1), quam vocant ἀντιπαράστασιν (hoc est, concessionem, seu quod in scholis aiunt, dato et non concessio), magnus ille Basilius infert, quemadmodum quibusdam imperitissime visum est. Verum, thesaurum certam minimeque dubiam pœmens, quod sequitur considerat: tertium quidem ordine valde concedens, tertium vero natura velut impium rejiciens. Audi igitur quæ dicat ipse rationem astruens: Quemadmodum enim Filius ordine quidem a Patre secundus est. Deinde infert rationem eujus ita: Quia, inquit, ab illo est; et dignitate; quia inquit, principium et causa esse illius est Pater; natura vero non amplius secundus est. Ita et Spiritus sanctus etiam si subeat, et subsequatur Filium ordine ac dignitate, non tamen merito eum alienum esse naturæ sequetur. Ille vero quidam addiderunt (ut et omnino concedamus), dicentes: Etiam si subsequatur Filium ordine ac dignitate, ut et omnino concedamus. Illius vero scopo nihil magis atque hoc contrarium esse potest, qui in epistola ad canonicos (2) manifeste dicit: Spiritus vero sanctus Patri quidem ac Filio connumeratur, quod et super creaturam sit, ordine autem tertius posi-

(1) Hoc loco minime obscure innuit, et insinuat Marcum Ephesium, quippe illius fuit hæc præva interpretatio, ut ex concilio Flor. sess. 20, liquido constat.

(2) Moniales forte, ut ita dixerim, regulares intelligendæ sunt, quæ nimirum secundum quamdam normam instituti ab Ecclesia approbati vitam prægebant. Canon enim Græcis regulam significat

Α ἐθήκε τοὺς τοῦτο λέγοντας ἁγίους, καὶ τὰς ῥήσεις ἐκείνων, οὐκ ἂν ἐδυνήθη συμπεράναι, ὃ συνεπίρα-
 νεν. Εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα τρίτον εἶναι τὸ Πνεῦμα
 οἱ ἅγιοι φρονοῦσι, τῆ φύσει μέντοι γε τρίτον εἶναι
 καὶ σφόδρα ἀρνούονται. Διὰ ταῦτα οὖν τὴν κακουρ-
 γίαν αὐτοῦ σχετλιάζων, ἐπιφέρει, Ἔρα γέγονεν οὗ-
 ται τολμηρὸς ἀνθρώπος, τὰς περὶ τῶν θεῶν δογμα-
 των καινοτομίας εἰσηγούμενος; Καὶ δῆλον ὅτι καινο-
 τομίαν ἐνταῦθα καλεῖ τὸ τρίτον εἶναι τῆ φύσει τὸ
 Πνεῦμα, οὐ τῆ τρίτον εἶναι τῆ τάξει καὶ τῷ ἀξιώ-
 ματι. Ἦ γὰρ ἂν ἑαυτὸν ἐκάλει καινοτόμον, καὶ
 ἑαυτῷ μᾶλλον ἠναντιοῦτο. Αὐτὸς γὰρ ἐστὶν ὁ μάλι-
 στα πάντων τρίτον εἶναι τὸ Πνεῦμα τῆ τάξει καὶ
 τῷ ἀξιώματι παραδοῦς πιστεύειν, καὶ τὴν χρυσῆν
 ταύτην σειράν τῆς τάξεως καὶ ἁλυτον διδάξει ἡμᾶς.
 Β Ἐν γὰρ τοῖς κατ' Εὐνομίου τούτοις λόγοις προσιχώ-
 ἀπάγει· Ἀξιώματι μὲν γὰρ δευτερεύειν τοῦ Υἱοῦ,
 παρ' αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχον καὶ παρ' αὐτοῦ λαμβάνον
 καὶ ἀναγγέλλον ἡμῖν, καὶ ὅλως τῆς αἰτίας ἐκείνης
 ἐξημεμένον, παραδίδοσιν ὁ τῆς εὐσεβείας λόγος.

Τούτου γὰρ τοῦ ῥητοῦ, εἰ καὶ μὴ τὸ πᾶν, μέρος
 γέ τοι ὅμοι· δέχονται οἱ ἡμέτεροι, τὰ λοιπὰ περι-
 πτοντες καὶ λέγοντες οὕτως· Ἀξιώματι μὲν γὰρ
 δευτερεύειν τοῦ Υἱοῦ παραδίδοσιν ἴσως ὁ τῆς εὐσε-
 βείας λόγος. Προστιθέμενος καὶ τὸ ἴσως, ἐν' ἀμφίβολον
 τὸν λόγον ποιήσωσιν, ὃ τῆς τοῦ μεγάλου Βασιλείου
 διανοίας ἀλλότριον δειχθήσεται πάντη.

Ταῦτα οὖν οὐ κατ' ἀντιπαράστασιν ὁ μέγας ἐπά-
 γει, ὡς καὶ μάλα ἀμαθῶς τισιν ἔδοξεν, ἀλλὰ θέλον
 ὁμολογουμένην τιθέμενος, τὸ ἐπόμενον σκίπτειται.
 C τρίτον μὲν τῆ τάξει εἶναι μάλα τιθέμενος· τρίτον
 δὲ γε τῆ φύσει, ὡς ἀσεβὲς ἀπορρήπτων. Ἄκουε γοῦν
 οἷα, κατασκευάζων τὴν λόγον, φησὶν· Ὡς γὰρ ὁ Υἱὸς
 τάξει μὲν δεύτερος τοῦ Πατρὸς. Εἴτε ἐπάγει τὴν
 αἰτίαν, διὰ τί. Διότι, φησὶν, ἀπ' ἐκείνου· καὶ ἀξιώ-
 ματι, διότι, φησὶν, ἀρχὴ καὶ αἰτία τοῦ εἶναι αὐτοῦ
 ὁ Πατὴρ, φύσει δὲ οὐκ ἔτι δεύτερος; οὕτω καὶ τὸ
 Πνεῦμα τὸ ἅγιον, εἰ καὶ ὑποθέθηκε τὴν Υἱὸν τῆ τά-
 ξει καὶ τῷ ἀξιώματι, οὐκέτ' ἂν εἰκότως, ὡς ἄλλο-
 τριος ὑπάρχον φύσει, ἀκολουθοῖται. Κἀνταῦθα δὲ
 τινες προσέθεσαν, ἵνα καὶ ὅλως συγχωρήσωμεν, λέ-
 γοντες, Εἰ καὶ ὑποθέθηκε τὴν Υἱὸν τῆ τάξει καὶ τῷ
 ἀξιώματι, ἐν' ὅλως καὶ συγχωρήσωμεν. Τούτου δὲ
 D οὐδὲν ἰναντιώτερον τοῦ ἐκείνου σκοποῦ· ὃς φανε-
 ρῶς ἐν τῇ πρὸς τὰς κανονικὰς ἐπιστολῆ λέγει· Τὸ
 δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον Πατρὶ μὲν καὶ Υἱῷ συναριθμεῖ-
 ται, διότι καὶ ὑπὲρ τὴν κτίσιν ἐστὶ. Τέτακται δὲ τρί-
 τον, ὡς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ δεδιδάχμεθα παρὰ τοῦ εἰ-
 πόντος, Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη,
 βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς,
 καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ὁ δὲ

et eodem modo in Ecclesia Romana quidam reli-
 giosi vocantur canonici regulares, vel ad diffe-
 rentiam aliorum canonicorum, vel est repetitio
 nominis in variis linguis, quemadmodum Scriptura
 dicit, « Abba Pater. » Exstat quoque oratio cele-
 berrima Joannis Chrysostomi cujus titulus est:
 Ὑπὲρ τοῦ τὰς κανονικὰς μὴ συνοικεῖν ἀδράκην.

προτιθείς τοῦ Υἱοῦ, ἢ πρεσβύτερον λέγων τοῦ Πα-
τρὸς, οὗτος ἀνθίσταται μὲν τῇ τοῦ Θεοῦ διαταγῇ, ἀλ-
λότριος δὲ τῆς ὑγιαίνουσας ἐστὶ πίστεως, μὴ ὄν
παρέλαβε τύπον δοξολογίας φυλάττων, ἀλλ' ἑαυτῷ
καινοφωνίαν εἰς ἀρέσκειαν ἀνθρώπων ἐπινοῶν. Καὶ
μετ' ὀλίγα· Ὡστε ἡ περὶ τὴν τάξιν καινοτομία αὐτῆς
τῆς ὑπάρξεως ἀθέτησιν ἔχει, καὶ ὅλης τῆς πίστεως
ἐστὶν ἀρνησις.

ministerium gratiam sibi excogitet. Et post pauca :
existentiam contemptum habet, et totius fidei est

Εἰ οὖν ταῦτα τὰ ῥήματα ἀμφιβάλλοντός ἐστι περὶ
τὴν τάξιν, καὶ διατάζοντος, καὶ μετὰ τοῦ, Ἰσως,
καὶ Ἰν' ὅλως καὶ συγχωρησώμεν τοὺς ἑαυτοῦ λό-
γους προφέροντος, αὐτὸς κρινεῖς, καὶ ὅσοι εὐγνώ-
μονες καὶ μικρὸν τι συνιέντες λόγων δυνάμει, καὶ B
ἀληθεῖς δογμάτων.

Εἴτ' οὐκ αἰσχύνονται τοσαύτην ἐναντιολογίαν τῷ
ἀγίῳ προσάπτοντες, προσθείην δ' ἂν καὶ ἀπόνοιαν,
εἰ νῦν μὲν τρίτον εἶναι τὸ Πνεῦμά φησι τῇ τάξει,
καὶ οὕτω τρίτον ὡς μὴ ἐνεῖναι τὴν τάξιν ἀλλάξει·
ἀσεβεῖν γὰρ φησι τὸν τοῦτο ποιῶντα· νῦν δὲ, Ἀξιώ-
ματι γὰρ δευτερεύειν τοῦ Υἱοῦ Ἰσως παραδίδωσιν ὁ
λόγος τῆς εὐσεβείας.

Ἐγὼ μὲν ἐπὶ μάρτυρι Θεῶν αὐτὸς ὑπὲρ τῶν ταῦτα
λεγόντων αἰσχύνομαι· εἰ δ' αὐτοὶ οὐκ αἰσθάνονται
τῆς ἑαυτῶν ἀτοπίας θαῦμα ἂν εἶη.

Ὁ δὲ πᾶσαν αὐτῶν ἀναισχυντίαν ἀπακλείει, ὅτι ἐν
τῇ κατ' Εὐνομίου μετὰ πολλὰ συμπεραινόμενος ὁ
διδάσκαλος ἐπάγει· Οὕτω δηλονότι καὶ τὸ Πνεῦμα C
τὸ ἅγιον ἀξιώματι μὲν ὑποβίβηκε καὶ τάξει, παρει-
λήφμεν γὰρ αὐτὸ τρίτον ἀπὸ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ
ἀριθμούμενον, αὐτοῦ τοῦ Κυρίου ἐν τῇ παραδόσει
τοῦ σωτηρίου βαπτίσματος παραδεδωκίτος τὴν τά-
ξιν, ἐν οἷς εἶπε, *Πορευθέντες βαπτίζετε*, καὶ τὰ
λοιπὰ.

Ἐπίστησον οὖν, ὅτι οἷς ῥήμασιν ἐν τῇ πρὸς τὰς
κανονικὰς ἐπιστολῆς κέχρηται πρὸς τὴν τῆς τάξεως
ἀπόδειξιν, τῇ σωτηρίῳ δηλαδὴ παραδόσει, τοῖς αὐ-
τοῖς κἀνταῦθα περὶ τῆς αὐτῆς τάξεως χρῆται. Ἀλλὰ
μὴν ἐν τῇ πρὸς τὰς κανονικὰς τοσοῦτις θαρβύει καὶ
πίστει προφέρει τὸν λόγον, ὥστε μὴ ἐνεῖναι καὶ λέ-
γειν ἄλλως εἰπεῖν, ἢ ἀσεβῆσαι τὸν τοῦτο ποιήσοντα·
πῶς οὖν ἐνταῦθα, ὅπου τῇ αὐτῇ τῶν λόγων ἰσχύϊ,
καὶ οὔτε μείζονι, οὔτ' ἐλάττονι χρῆται, μετὰ δισταγ- D
μοῦ καὶ ἀμφιβολίας τὸν λόγον προαγαγεῖν ἔμελλεν;

Ἀλλὰ ταῦτα κακοήθων ἀνθρώπων, καὶ μετὰ τῆς
ἑαυτῶν κεφαλῆς πάντα μηχανωμένων, οὐ τῆς τοῦ
Θεοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου εἰς διανοίας. Οὕτως οὐδένα
δεῖ ἀμφιβάλλειν τοῦ μεγάλου Πατρὸς εἶναι γνήσιον
τοῦτον τὸν λόγον, τὸ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον δηλαδὴ
τάξει καὶ ἀξιώματι τοῦ Υἱοῦ δευτερεύειν, καὶ παρ'
αὐτοῦ ἔχειν τὸ εἶναι, καὶ τῆς αὐτοῦ αἰτίας ἐξηφθαι.

Τούτου δὲ ὄντος γνησίου, τίς ἔτι λοιπὸν ἄλλο τι
ζητήσιον, ὡ πρὸς τῆς ἀληθείας αὐτῆς; Οὐχ ἱκανὸς
ὁ μέγας Βασίλειος διδάξει ἡμᾶς τὴν ἀλήθειαν; Οὐ
μόνος τῶν ἄλλων ἀπάντων ἀντάξιος; Οὐ τοσοῦτον
ἔσπασε καὶ χάριτος καὶ σοφίας, ὡς καὶ μόνος πάση
τῇ Ἐκκλησίᾳ διδάσκαλος ἀξιόχρεως εἶναι;

Ἐγὼ μὲν μᾶλλον ἂν βουλοίμην μετὰ τούτου, εἰ

ius est, quemadmodum in Evangelio edocti sumus
a Domino dicente : *Euntes docete omnes gentes,*
baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus
sancti. Qui autem anteponeit Filio, vel antiquiorem
dicit esse Patre, iste opponit se quidem Dei con-
stitutioni, alienus vero est a sana fide, cum for-
mulam religionis colendæ, quam acceperit, non
servet : sed novitatem vocum, ad captandam ho-
minum Quapropter quæ circa ordinem novitas est, ipsius
negatio.

An igitur hæc verba dubitantis sint de ordine,
atque ambigentis, et cum illis vocibus, fortasse, et
ut omnino concedamus, suas rationes enuntiantis,
tu ipse iudicabis, et quotquot illi sunt æqui et
probi viri, qui vel modicam viam rationum ac
dogmatum veritatem intelligant.

Deinde non erubescunt tantam notam contra-
rietatis, adderem vero et amentie sancto inurere,
si Spiritum esse quidem tertium modo affirmet,
et ita tertium, ut immutare ordinem non sit fas;
etiam imple ait cum agero qui id agat; modo
vero dicat : Dignitate enim secundum esse a Filio,
fortasse tradit pietatis sermo.

Equidem testor Deum, me pro iis qui talia
dicunt, erubescere : quod si ipsi absurditatem
suam non sentiunt, mirum est.

Cæterum quod omnem eorum obstruit impu-
dentiam, illud est, quod in iis quæ tradit doctor
adversus Eunomium, post multa alia concludens
infert : Sic nimirum et Spiritus sanctus dignitate
quidem et ordine subit Filium : accepimus enim
ipsum tertium a Patre et Filio numeratum, eundem
ipso Domino in traditione salutaris baptismatis
ordinem tradente, in quibus dixit : *Euntes bap-
tizate*, et reliqua.

Perpende igitur, quæso, quoniam quibus verbis,
in epistola ad canonicas ad ordinem demonstnan-
dum usus est, nimirum salutari traditione baptil-
smatis, iisdem etiam hic de eodem ordine utitur.
At enim in epistola ad canonicas tanta securitate
tantaque fide sermonem profert, ut non liceat dicere
aliter eum dixisse, quam impie agere eum qui id agat.
Quomodo igitur hic, ubi eadem rationum vi, et ne-
que majori neque minori, utitur, cum hesitatione
atque ambiguitate sermonem proferre debuisset?

Verum hæc sunt hominum perversis moribus
præditorum, qui quoque omnia mala proprio capiti
machinantur, non autem mentis illius divini viri.
Sic nomen oportet ambigere magni illius Patris
esse legitimam hanc sententiam, nimirum Spiritum
sanctum ordine ac dignitate secundum esse a Filio,
ab ipsoque habere esse, et a sua causa dependere.

Porro autem hæc sententia vera et legitima
existente, quæso te per ipsam veritatem, quid
aliud amplius quæret aliquis? Nonne satis aptus
est magnus Basilius ad docendum nos veritatem?
Nonne solus instar omnium est aliorum? Nonne
tantam adeptus est gratiam et sapientiam, ut vel
solus toti Ecclesiæ doctor dignissimus esse possit?

Equidem mallem potius, si mihi hæc dicere fas

est, errare cum eo, quam cum omnibus aliis verax esse.

Hinc igitur ex his nudis verbis veritate questionis testificata, quod nimirum Spiritus sanctus ex Filio procedat, non abs re tamen fuerit, quandoquidem hoc in loco sumus, etiam ex subsequentibus ipsius verbis ratiocinando eandem veritatem tibi ostendere. Ait igitur Filium ordine ac dignitate secundum esse a Patre, id quod etiam nostris videtur. Verumtamen perpende quomodo Filius sit ordine ac dignitate secundus a Patre: idem enim infert: Quoniam enim, inquit, ab illo, et quoniam principium, et causa ejus est Pater. Quare, quod in divinis personis est secundum ab altero, propterea est secundum, quod ab illo sit; id autem etiam in rebus naturalibus manifestum est. Omne enim, quod natura ab aliquo secundum est, ab illo quoque est. Sed idem auctor fatetur Spiritum sanctum etiam ordine ac dignitate secundum esse a Filio. Quod autem non dubitando id proferat, quemadmodum quidam somniant, sed et valde asseverando, in epistola ad canonicas clarissime ostenditur. Sic igitur ratiocinare: Omne quod in divinis personis ab alio secundum existit, ab eo quoque est; at vero Spiritus sanctus a Filio secundus existit; igitur a Filio est. Quod si placet paulo altius, atque universe rationem repetere, aliter dicendum est: Omne quod ab aliquo natura secundum est, ab illo quoque est; sed Spiritus sanctus natura secundus est a Filio ordine ac dignitate; quare Spiritus a Filio est. Quod autem Spiritus natura secundus sit ordine a Filio, patet; nihil enim est in Trinitate præter naturam, neque secundum accidens, neque adventitium.

Minimo vero te offendant vox illa (natura), cum Spiritum sanctum natura secundum esse a Filio audis. Non enim secundum ipsum esse dicimus, secundum naturam, ne aliene nature esse ostendamus, quemadmodum Eunomius; sed natura dicimus, destruentes id quod est præter naturam. Id quod etiam magnus testatur Athanasius, docens eundem habere ordinem ac naturam Spiritum ad Filium, quem ordinem ac naturam habet Filius ad Patrem. Duo enim ista ex hoc ostenduntur, quod nimirum et tertius sit ordine a Patre Spiritus, et secundus a Filio; quodque natura (hoc est naturalis) iste sit ordo.

Amplius autem et aliter rationem efferamus: Si quid ab aliquo natura secundum est, ab illo quoque existit: atqui Spiritus natura secundus est a Filio; igitur a Filio quoque existit.

Verum hæc ex dictis magni Basilii nobis ostensa sint, de quibus etsi multa verba feci, adhuc tamen multo plura his dicere poteram, quæ brevitatis causa omisi. Et hæc quidem dixi, et longius protraxi quam erat animus, propterea quod non parum auxilii ad investigandum verum hinc nobis proveniat, quia potius in his verbis summa rei consistit. Siquidem solus magnus Basilius satis aptus est ad docendum nos veritatem.

Α οἶόν τε φάναι, πλανᾶσθαι, ἢ μετὰ πάντων ἀληθειῶν τῶν ἄλλων.

Αὐτόθεν τοίνυν ἐκ τούτων γυμνῶν τῶν ῥημάτων τῆς τοῦ προβλήματος τούτου ἀληθείας μαρτυρημένης, τοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον δηλαδὴ καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, οὐ χεῖρον ὅμως ἐπεὶ ἐν τούτῳ τῷ μέρει ἔσμεν, καὶ τῶν ἐπομένων ῥημάτων αὐτῷ συλλογισάμενον τὴν αὐτὴν ἀλήθειαν δεῖξαι σοι. Φησὶ τοίνυν τὸν Υἱὸν δεύτερον τοῦ Πατρὸς τάξει τε καὶ ἀξιώματι. Τοῦτο δὲ καὶ τοῖς ἡμετέροις δοκεῖ. Ἄλλ' ἐπίστησον πῶ; ὁ Υἱὸς δευτέρος ἐστὶ τοῦ Πατρὸς τάξει καὶ ἀξιώματι. Ὁ αὐτὸς γὰρ ἐπάγει, αἰτίᾳ γάρ, φησὶν, ἀπ' ἐκείνου, καὶ διότι ἀρχὴ καὶ αἰτία αὐτοῦ ὁ Πατήρ. Ὡστε τὸ ἐν τοῖς θεοῖς προσώποι; ἑτέρου δεύτερον τάξει καὶ ἀξιώματι, διὰ τοῦτο δεύτερον, διότι ἐστὶν ἀπ' ἐκείνου. Τοῦτο δὲ καὶ τῶν φυσικῶν πράγμασι δῆλον. Πᾶν γὰρ τὸ φύσει τινὸς δεύτερον καὶ ἀπ' ἐκείνου ἐστίν. Ἄλλὰ μὴν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον δεύτερον τοῦ Υἱοῦ τάξει καὶ ἀξιώματι, ὁ αὐτὸς φησὶν· ὅτι δὲ οὐκ ἀμφοτέροισι, ὡς τινες ὀνειρώττωσιν, ἀλλὰ καὶ σφόδρα δισχυριζόμενος, ἐν τῇ πρὸς τὰς κανονικὰς ἐναργεστάτα δείκνυται. Οὐκοῦν συλλογισαὶ οὕτως· Πᾶν τὸ ἐν τοῖς θεοῖς προσώποι; ἑτέρου δεύτερον ἀπ' ἐκείνου ἐστὶ, τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον δεύτερον τοῦ Υἱοῦ· ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἄρα ἐστίν. Εἰ δὲ βούλει καὶ εἰς καθολικώτερον τὴν λόγον ἀναγαγῆναι, ῥητέον ἑτέρως· Πᾶν τὸ φύσει τινὸς δεύτερον ἐξ ἐκείνου ἐστὶ· τὸ δὲ Πνεῦμα φύσει δεύτερον τοῦ Υἱοῦ τῇ τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι· ὥστε τὸ Πνεῦμά ἐστιν ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Ὅτι δὲ τὸ Πνεῦμα φύσει ἐστὶ δεύτερον τοῦ Υἱοῦ τῇ τάξει, δῆλον· οὐδὲν γὰρ ἐν τῇ Τριάδι παρὰ φύσιν, οὐδὲ κατὰ συμβεθεῖκος, οὐδ' ἐπίκτητον.

Μὴ πρότερον δὲ τῇ λέξει τοῦ φύσει, φύσει τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ δεύτερον εἶναι ἀκούω· οὐ γὰρ κατὰ τὴν φύσιν δεύτερον αὐτὸ εἶναι λέγομεν, ἢ ἀλλατρίας φύσεως διέξωμεν ὑπάρχον, ὡς ὁ Εὐνόμιος, ἀλλὰ φύσει λέγομεν, ἀναιροῦντες τὸ παρὰ φύσιν. Τοῦτο δὲ καὶ ὁ μέγας μαρτυρεῖ Ἀθανάσιος, οἷον τάξιν καὶ φύσιν ὁ Υἱὸς ἔχει πρὸς τὸν Πατέρα, τὴν αὐτὴν τάξιν καὶ φύσιν καὶ τὸ Πνεῦμα πρὸς τὸν Υἱὸν ἔχειν διδάσκων. Δύο γὰρ ταῦτα δείκνυται διὰ τούτου, ὅτι τε τρίτον ἀπὸ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα τῇ τάξει καὶ δεύτερον τοῦ Υἱοῦ, καὶ ὅτι φύσει ἐστὶν αὐτὴ ἡ τάξις.

Ἔτι δὲ καὶ ἄλλως τὸν λόγον προοίσωμεν. Εἰ εἰ τινὸς δεύτερον ἐστὶ φύσει, καὶ ἐξ αὐτοῦ ἐστίν. Ἄλλὰ μὴν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον δεύτερον ἐστὶ τοῦ Υἱοῦ φύσει· καὶ τοῦ Υἱοῦ ἄρα ἐστίν.

Ἄλλὰ ταῦτα μὲν ἀπὸ τῶν τοῦ μεγάλου Βασιλεῖος ῥητῶν ἡμῖν ἀναπέφηναν, ἐν οἷς εἰ καὶ πολλοὺς κατέτριψα λόγους, πολλῶν τούτων ὁμοῦς ἐνὴν εἰπεῖν ἐπιπλείονα, ἢ διὰ συντομίαν παρήκα. Καὶ ταῦτα ἐπεὶ εἶπον, καὶ πλείον οὐδ' ἐβουλόμην ἐμῆκυχα, διὰ τὸ μὴ μικρὰν ἡμῖν ἐνταῦθεν ἀκολουθεῖν περὶ τὴν τῆς ἀληθείας εὑρεσὶν συμμαχίαν, μᾶλλον δὲ τὸ πᾶν ταῦτα τὰ ῥήματα δύνασθαι, εἴπερ μόνος ὁ μέγας Βασιλεὺς ἱκανὸς διδάξαι ἡμᾶς τὴν ἀλήθειαν.

337

Ἰδοὺ δ' ἐπὶ τὰ προεπηγγελμένα μεταθήσομαι, ἅ καί σοι τὴν πρόδον τῆς καθ' ἡμᾶς συνόδου συντετημένως διηγησάμενος, καὶ τινὰς ὀλίγας περὶ τοῦ συμπεράσματος ἀποδείξεις ἐκθεῖς, καταπαύσω τὸν λόγον.

Ἀρχὴ διηγήσεως τῶν ἐν τῇ συνόδῳ.

Ὡς ἴστε τοίνυν ἐν Φεβρουαρίῳ παραγενόμενοι σὺν τε τῷ κραταίῳ ἡμῶν βασιλεῖ, καὶ τῷ ἱερῷ πατριάρχῃ, καὶ πάσῃ τῇ ἡμετέρῃ συνόδῳ ἃ μὲν περὶ τοῦ τῆς συνόδου ἐνάρξασθαι μερικῆς δευτέρου, ὡς μὴ πάνυ ἀναγκαῖα παρήτω· ἐπεὶ μὴδ' ἡμῖν προὔργου ἦσαν ἐκεῖνα, ἀλλὰ τὸν καιρὸν ἐπίτηδες τρίτοντες, συναλθεῖν ἀντιμένομεν οὐδ' ἔδει παραῖναι ἐν τῇ συνόδῳ.

Τοῦ καιροῦ δ' ἐπιτάκτος, ἔδοξεν ἡμῖν εἰς δύο μερίσαι τὸ ζήτημα, δηλαδὴ, τὸ τε μὴ δεῖν μὴδ' αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν ἐν τῷ Συμβόλιῳ προσθεῖναι, καὶ δευτέρου τὸ μὴδ' ἀληθὲς εἶναι τὸ συμπεράσμα τοῦτο, τὸ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι. Ἐδοξεν μὲν οὖν τοῦτο· ἐζητεῖτο δὲ περὶ ποτέρου τούτων πρότερον εἶναι διαλεχτέον. Καὶ ἐκράτησε τὸ περὶ τοῦ μὴ δεῖν ὁμοῦ προσθεῖναι, καίτοι γ' ἐμοῦ μὴ βουλομένου, ἀλλὰ φανερώς ἀντιλέγοντος. Ἐλεγον γάρ, ὡς ἡ ἰσχυρότερον ἔστιν ὑπὲρ ἡμῶν τοῦτο τὸ πρόβλημα ἢ περὶ τὸ δευτέρου, ἢ ἀσθενέστερον· εἰ μὲν οὖν ἀσθενέστερον, οὐ χρὴ ἀπὸ τοῦ ἀσθενέστερου ἀρξαμένους ἡρτηθῆναι, καὶ τὴν ἡτταν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς τοῦ ἀγῶνος παύοντας, τεταραγμένους καὶ πεφοθημένους εἰς τὸ δευτέρου εἰσελθεῖν. Δέος γάρ μὴ ποτε ἡ τροπὴ ἢ ἐπὶ τῷ πρώτῳ καὶ ἐπὶ τῷ δευτέρῳ τροπῆς αἰτία ἡμῖν γίνηται· εἰ δὲ ἰσχυρόν ἐστι, δεῖ τὸ ἰσχυρόν φυλάττειν ὑστερον· νικήσαντες μὲν γὰρ ἐν τῷ πρώτῳ, μετὰ ταῦτα καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ ἐκ πολλῆς αὐτοῦ τῆς περιουσίας τρεψόμεθα. Ἐἰ δὲ κρατηθῶμεν ἐν ἐκείνῳ τῷ δόγματι δηλαδὴ, τότε καὶ τὸ δευτέρου νικήσωμεν, μὴ δεῖν αὐτὸ τῷ συμβόλιῳ προσθεῖναι διδάξαντες.

Ἄλλως τε ἐπεὶ τὸ δι' ἐλαττόνων ἀεὶ καὶ τῇ φύσει βέλτιον τοῦ διὰ κλειτόνων, ἐκεῖνο προκρίνειν δεῖ, ἐγὼ ἔλεγον, καὶ περὶ ἐκείνου πρῶτον διαλεχθῆναι, μεθ' ἃ τὸ λοιπὸν χώραν οὐκ ἔχει. Τοῦ μὲν οὖν δόγματος φανερώς ψευδοῦς, τὸ μὴ προσθεῖναι χώραν οὐχ ἔξει λοιπόν. Ὡστε ἐνὶ ἀγῶνι τελείως τοὺς ἐναντίους τρεψόμεθα, ἂν ἀπὸ τοῦ δόγματος ἀρξώμεθα. Τοῦ δὲ μὴ δεῖν προσθεῖναι δευτέρου, ἔτι λείπεται ἐξετάσαι τὸ δόγμα, εἰ ἀληθὲς. Ταῦτα δὲ λέγων τοὺς ἡμετέρους οὐκ ἔπειθον. Ἄλλ' ἐκ παντὸς ἐβούλοντο τρόπου περὶ τούτου πρῶτον διαλεχθῆναι. Ταῦτα δ' ἐγὼ ἔλεγον μαρτυροῦντός μοι τοῦ Θεοῦ, καὶ τῆς συνειδήσεως, τῆς τοῦ γένους ἡμῶν ἀεὶ τιμῆς στοχαζόμενος, καὶ τὴν αὐτοῦ δόξαν ἐκ παντὸς τρόπου πραγματευόμενος. Ἡ γὰρ ἐνδόξως ἐβουλόμην ἡμᾶς Λατίνων διαζευχθῆναι, καὶ μετὰ τοῦ δοκεῖν κεκρατημέναι αὐτῶν, ἢ ἐνδόξως αὐτοῖς ἐνοθῆναι, καὶ ἀνεῖ τοῦ δόξαι ἡρτηθῆναι, καὶ ἀσθενῆσαι πρὸς τὰς ἀποδείξεις. Τούτων δ' ἐκάτερον, ἐκ μὲν ὧν ἐγὼ ἔλεγον, ἠκολούθει· ἐκ δὲ ὧν διεπραξάμεθα, πᾶν τὸναντίον. Ὅθεν καὶ μεταμείλησεν οὐκ ὀλίγους τῆς βουλῆς ταύτης, καὶ μάλιστα τοῖς νεογενέσι. Τί

Jam vero ad ea quae antea pollicitus sum, me conferam, tibi que progressum nostrae synodi praecise narrabo; ac tandem quibusdam paucis de hac conclusione demonstrationibus expositis, finem faciam.

Principium narrationis actorum in synodo.

Quae igitur Ferrariam profecti una cum fortissimo nostro imperatore, ac sacro patriarcha, totaque nostra synodo, ut tu quoque nosti, antequam initium sumeret synodus, privatim disputabamus, ea tanquam minus necessaria praetermittam, quando nobis quoque illa minus erant utilia: sed de industria tempus conterentes, quos adesse opus erat in synodo, ut convenirent expectabamus.

Instante itaque tempore, visum est nobis in duas partes questionem dividere; nimirum et quod non oporteat ne ipsam quidem veritatem Symbolo addere; et quod secundum est, hanc minime veram esse conclusionem, videlicet Spiritum factum ex Filio procedere. Hoc igitur viso, querebatur de quo prius disserendum esset, illudque *de nihilo prorsus addendo* vicit, me alioqui volente, sed manifeste contradicente. Si quidem aiebam vel validius esse pro nobis istud problema posteriori, vel infirmius; si infirmius, non opus esse ab infirmiori incipientes vinci, et victoria statim a principio certaminis amissa, turbatos ac timore percussos, in secundum descendere; timendum enim esse, ne fuga in primo quaesito, etiam in secundo fugae causa nobis sit; si vero validum est, posterius servare. Cum enim in primo vicerimus, in secundo quoque postea abunde satis eos avertemus atque fugabimus. Quod si vici fuerimus in illo primo dogmate, tunc saltem secundum vincemus, docebimusque non oportere illud in Symbolum addere.

Praeterea, cum quod per pauciora, eo quod per plura sit, semper etiam in natura melius sit, illud ego anteponendum, deque eo prius disputandum esse aiebam, post quod reliquum non habet locum: ostensa itaque falsitate dogmatis, non esse addendum, non habebit deinceps locum: quapropter si a dogmate incipiemus, uno certamine perfecte hostes erunt pulsati atque fugati: ostenso vero nihil esse addendum, adhuc ipsum dogma superest examinandum, an verum sit. Cum vero haec dicerem, nostris suadere non poteram; sed omni modo ac ratione, de hoc prius esse disserendum contendebant. Haec vero ego dicebam, teste mihi Deo et conscientia, nostrae gentis semper honorem spectans, ejusque gloriam omnibus modis curans. Vel enim praecelare volebam nos a Latinis sejungi, simulque cum existimatione victoriae; vel praecelare cum illis conjungi et absque eo quod videremur vici fuisse, et in probationibus defecisse. Horum autem utrumque ex iis quae ego dicebam, sequebatur; ex his vero quae egimus, totum oppositum. Unde etiam ipsi paucos, maxime vero cordatos viros hujus consilii

penitentia. Quid tu igitur inquires? Sane quidem confestim non silui; sed cum eos vidissem, id et non aliud volentes (quod illis accidebat, quia nimirum existimabant nos in hoc plus posse, quam in ipso dogmate), volens ipsos a proposito avertere, dixi rationes in contrarium, audiente sapientissimo nostro imperatore, ostendens infirmitatem problematis, quodque ridiculum sit existimare, non oportere veritatem ad Symbolum addere. Rationes vero tam erant solidæ, ut nemo ex illis qui presentes aderant, potnerit eas solvere. Attamen quod volebant, statuerunt, et ego illos sequebar, cum quæ utilia fore mihi viderentur, ea dicere, Deo ac generi nostro debere me existimarem; postea vero majorem partem sequi, et una cum illis consociatum certare. Atque ita certamen hujus rei descendimus, et cum Latinis cœpimus disceptare, ostendentes ipsis non oportere quidquam, ne

Tota vero nostra demonstratio, ex definitionibus sacrorum conciliorum desumebatur: in quibus sane circa finem aiunt non oportere præter illam aliam fidem conscribere, aut sapere, aut docere, et id genus.

Quando sane aliquid etiam ridiculum tota nostra gens perpessa fuisset, propter istum bonum virum Ephesium, nisi ipse prius sensissem, et impedivissem. Etenim una cum ejusmodi auctoritatibus ex definitionibus depromptis, etiam dictum quoddam Apostoli volebat adducere, dicentis ad Galatas: Si quis vobis evangelizaverit aliud, præter id quod accepistis, anathema sit¹; aliorum quoque sancti Dionysii universe affirmantis non audendum esse, non modo dicere, sed ne cogitare quidem præter ea quæ divine nobis e sacris eloquiis manifestata sunt. Igitur ista quoque tanquam rem demonstrantia, quod ne ipsam quidem veritatem addere liceat, in medium offerre volebat. Id vero, quantam omnibus irridendi nostri facultatem dedisset, præterquam quod etiam ipsa prima

Nos in tertia synodo, quæ Ephesi celebrata est, nitebamur, dicentes ipsam primam hanc inhibitionem fecisse de addendo interdicentem. Quia res profecto etsi non ita se habeat, præbet tamen aliquam umbram auxilii contendere volentibus propter verborum æquivocationem et ambiguitatem.

Porro autem ratio existimandi, eam primum tertiam synodum hanc fecisse inhibitionem, prima et potissima quidem est, quod acta secundæ aut primæ synodi penitus non existant. Posterior vero causa est, quod secunda synodus œcumenica Symbolum Nicænæ synodi in multis immutavit, multa quidem adimens, multo plura vero etiam addens. Quare non poteramus nos dicere ante secundam synodum factam fuisse inhibitionem. Certe enim ipsos sanctos Patres secundæ synodi anathemati subjiceremus.

His igitur declaratis, vide quid absurditatis ex his testimoniis, quæ Ephesius volebat adducere, se-

¹ Galat. 1, 9.

οὖν ἐγώ; Οὐκ εὐθὺς ἐσιώπησα, ἀλλ' ἰδὼν αὐτοὺς τοῦτο θέλοντας καὶ οὐκ ἄλλο (τοῦτο δὲ ἔπασχον διὰ τὸ οἴεσθαι πλεον ἡμᾶς ἰσχύειν ἐν τούτῳ ἢ ἐν τῷ δόγματι), βουλόμενος αὐτοὺς ἀποτρέψαι τοῦ προκειμένου εἶπον λόγους εἰς τὸναντίον ἐπ' ἀκροάσει τοῦ σοφοῦ ἡμῶν βασιλέως, τὴν ἀσθένειαν δεικνύς τοῦ προβλήματος, καὶ ὅτι γελοῖόν ἐστιν οἴεσθαι μὴ δεῖν τὴν ἀλήθειαν τῷ Συμβόλῳ προσθεῖναι. Οἱ δὲ λόγοι οὕτως ἰσχυροὶ ἦσαν, ὥστ' οὐδεὶς μὲν αὐτοὺς τῶν παρόντων ἰσχυρὰς λύσαι· ὁμοίως δὲ ὅπερ ἐβούλοντο ἐκύρωσαν, καὶ ἐγὼ εἰπόμεν, εἰπεῖν μὲν τὰ δοκοῦντα συνοίσειν νομίζιον ὀφείλειν θεῶ καὶ τῷ γένει, μετὰ δὲ ταῦτα τοῖς πλείοσιν ἀκολουθεῖν, καὶ σὺν αὐτοῖς ἀγωνίζεσθαι· καὶ οὕτως εἰσήλοσθαι τὴν περὶ τούτου ἀγῶνα, καὶ μετὰ τῶν Λατίνων ἡρξάμεθα διαλέγεσθαι, δεικνύντες αὐτοῖς, μὴ δεῖν τῷ Συμβόλῳ μηδὲν, μηδ' αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν ὅλως προσθεῖναι.

ipsam quidem omnino veritatem, Symbolo addere. Ἡ δὲ πᾶσα ἀπόδειξις ἡμῶν ἐκ τῶν ὄρων ἦν τῶν ἁγίων συνόδων· ἐν οἷς περὶ τὰ τέλη φασὶ, μὴ δεῖν παρὰ ταῦτα ἑτέραν πίστιν συγγράφειν, ἢ φρονεῖν, ἢ διδάσκειν, καὶ ὅσα ὅμοια τούτοις.

Ὅτε καὶ τι γελοῖον ἅπαν ἂν ἐπετήθη τὸ γένος διὰ τοῦ καλοῦ Ἐφέσου, ἂν μὴ αὐτὸς αἰσθόμενος ἐνεπέδισα. Σὺν τούτοις γὰρ τοῖς ἀπὸ τῶν ὄρων καὶ ῥητόν τι τοῦ Ἀποστόλου κομίσει ἠβούλετο, πρὸς Γαλάτας λέγοντος, *Εἴ τις ὑμᾶς εὐαγγελίσειται ἄλλο παρ' ὃ παρελάβετε, ἀνάθεμα ἔστω*· καὶ τοῦ ἁγίου Διονυσίου καθόλου τοιγαροῦν λέγοντος, *οὐ τολμητέον εἰπεῖν, οὔτε μὴν ἐννοῆσαι, παρὰ τὰ θειωδῶς ἡμῖν ἐκ τῶν ἱερῶν λογίων ἐκπεφασμένα.* ἠβούλετο οὖν καὶ ταῦτα ὡς παραστατικὰ τοῦ μηδ' αὐτὴν προσθεῖναι· δεῖν τὴν ἀλήθειαν, εἰς μέσον παραγαγεῖν. Τοῦτο δ' ἔσον ἂν ἡμῖν προὔξενησε τὴν κατάγγελον, καὶ ὡς ἐν αὐτῇ τῇ πρώτῃ ἡμέρῃ τῆς διαλέξεως τὴν ἦσαν ἀπενεγκάμεθα ἂν, μάθοις ἂν ὦδε.

die disputationis victi fuisset, ita sane intelliges.

Ἡμεῖς ἐν τῇ τρίτῃ συνόδῳ τῇ κατ' Ἐφεσον συγκροτηθείσῃ ἰσχυρίζομεθα, λέγοντες ἐκείνην πρώτην τοῦτο ποιῆσαι τὸ κώλυμα τὸ προσθεῖναι ἀπαγορεύσασαν. Ὅπερ εἰ καὶ μὴ τάληθές οὕτως ἔχει, ὁμοίως ἔχει τινὰ σκιάν βοηθείας τοῖς βουλομένοις ἐρίζειν, διὰ τὸ τῶν ῥημάτων ὁμώνυμον καὶ ἀμφίβολον.

Ἡ δὲ αἰτία τοῦ ταύτην πρώτην τὴν τρίτην συνόδον οἴεσθαι τοῦτο ποιῆσαι τὸ κώλυμα πρώτη μὲν ἐστίν, ὅτι Πρακτικὰ τῆς δευτέρας ἢ πρώτης συνόδου οὐχ εὐρίσκονται ὅλως· δευτέρα δὲ ὅτι ἡ β' οἰκουμένη συνόδος τὸ Σύμβολον τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου ἐν πλείστοις ἐνήλλαξε, πολλὰ μὲν ἀφελῶσα, πλείω δὲ καὶ προσθεῖσα. Ὡστε οὐκ ἐδυνάμεθα ἡμεῖς λέγειν πρὸς τῆς β' συνόδου γενέσθαι τὸ κώλυμα. Ἡ γὰρ ἂν αὐτοὺς τοὺς ἐν τῇ β' συνόδῳ ἁγίους Πατέρας οὐκ ἀνάθεμα ὀπηγάγομεν.

Τούτων οὖν ἀσαφηνισμένων, ὅρα τί ἐξ ὧν ὁ Ἐφῆσιον μαρτυριῶν ἐβούλετο, ἀποπὸν ἠκολούθει.

Ἐπεὶ γὰρ ὁ θεὸς Ἀπόστολος καὶ ὁ ἅγιος Διονύσιος πολλῶν καὶ πρὸ τῆς β' καὶ τῆς πρώτης συνόδου ἐγένοντο, τὰ ῥητὰ ταῦτα ἢ τὸ ψευδῆ διδάσκειν κωλύουσι, καὶ ἐναντία τῇ πίστει, ἢ ὅλως καὶ ἀληθῆ· ἀλλ' εἰ μὲν καὶ ἀληθῆ, ὑπὸ ἀνάθεμα μὲν οἱ τῆς β' συνόδου Πατέρες τοσαύταις προσθέσει τε καὶ ἐφαιρῶσαι τὴν πρώτης σύμβολον ἐνηλλαχότες· ὑπὸ ἀνάθεμα δὲ οἱ τῆς πρώτης, τὸ τῶν πρὸ αὐτῆς Σύμβολον ἐν πλείστοις μεταποιήσαντες.

Ἄλλ' εἰ τοῦτο καὶ ἐννοεῖν ὅλως βλάσφημον, τὰ ψευδῆ ἄρα καὶ ἐναντία τῇ πίστει διδάσκειν κωλύουσιν ὁ τε θεὸς Ἀπόστολος, ὁ τε ἱερεὺς Διονύσιος. Εἰ οὖν τὰ ψευδῆ κωλύουσιν, ἡμεῖς δὲ τὰ τούτων ῥητὰ εἰς ἰσοδύναμα τοῖς ὅροις ἐνομιζόμεν, καὶ οἱ ὅροι ἄρα τὰ ψευδῆ κωλύουσι προσθεῖναι, οὐ μόντοι τὰ ἀληθῆ. Καὶ οὕτως ἐν αὐτῇ τῇ πρώτῃ ἡμέρᾳ ἰστήθημεν ἂν.

Ἐγὼ δὲ, ταῦτα ἰδὼν, ταῦτους τε τοὺς λόγους αὐτῶν ἀνακαλύψας, μόλις αὐτὸν ἐπεισα, καὶ ἄλλους εἰς τὴν πειθῶν προσλαβόμενος συνεργούς, ὥστε ταῦτα ἀφαιρεῖν, ἃ καὶ πεισθεὶς οὐ παρήγαγεν.

Ἐκ τούτων οὖν ἔστιν ἐννοῆσαι τὴν ἐκείνου λεπτότητα τοῦ ἀνδρός, καὶ ἦν αὐτὸν εἰκὸς κρίσιν ἐν τοῖς δυσχερεστέροις καὶ ὑψηλατέροις θεωρήμασιν ἔχειν, τοῖς περὶ τοῦ δόγματος λέγω, εἰ τοῦτο τοιοῦτου οὐ αὐτὸν ἐπέληθε.

Ταῦτα δὲ λέγω οὐκ ἐκεῖνον διασῦραι βουλόμενος· πέρρω γὰρ ἐγὼ τῶν τοιούτων· ὅθεν οὐδέποτε κατ' ἐκείνου οὐτ' εἶπον, οὔτε ἐρῶ πλέον τῶν ἐντυθι εἰρημένων· ἀλλὰ τοὺς ἀκροατὰς διδάξαι βουλόμενος ἀπὸ τῶν ἐκείνου φυλάττεσθαι λόγων.

Προχωροῦντες οὖν εἰς τοῦτο τὸ ζήτημα, ἔτι μὲν περὶ τὰς ἀρχὰς ὄντες καὶ τὰ προαίμια, ἡμεῖς ἔδοκοῦμεν ἐπικρατεῖν, καὶ ὄντως ἐπικρατοῦμεν· οὐπω γὰρ ἡμῖν ἀξιόν τι λόγου καὶ πρὸς αὐτὸ τὸ πρᾶγμα παρὰ τῶν Λατίνων ἀπήνητηκεν, ἔξω τοῦ προκειμένου ἐκείνων τε λεγόντων, ἡμῶν τε πρὸς ταῦτα ἐκ πολλοῦ τοῦ περιόντος ἀνθισταμένων· ὅτε καὶ θαρρῶ λέγειν, τοὺς ἰσχυροτέρους τῶν παρὰ Γραικῶν εἰρημένων λόγων αὐτὸς ἦν ὁ καὶ εἰρῶν καὶ εἰπῶν. Ἔως τὸν λόγον διεδέξατο ὁ πάντ' ἀριστος ἀνὴρ καὶ θαυμαστός, καὶ τοῦ Λατίνων γένους ἀγαλμα, καὶ κόσμος τῆς φύσειως, Ἰουλιανὸς ὁ τῆς ἁγίας Ἐκκλησίας Ῥωμαίων καρδινάλιος ἀξιότατος· ὃς πολλά τε καὶ καλὰ εἰπῶν, καὶ πρὸς αὐτὸ τὸ προκειμένον, οὕτως ἰσχυραῖς καὶ ἀναντιρρήτοις ἀποδείξει τὸ πρόβλημα ἀπεξεργάσατο, δείξας ἐξεῖναι τὴν ἀλήθειαν αἰεὶ προστιθέναι τῷ θεῷ Σύμβολῳ συνοδικῶς καὶ καλοῦσης ἀνάγκης, ὡς μηδὲν ἡμᾶς ἐπιπαραλαβῆναι μεμελετηκότας πρὸς ταῦτα ἀντιπεῖν δυνηθῆναι.

Ἦν πολλῶν ὄντων, ὅσα εἰς μνήμην ἐμὴν ἦκει, ἐνταυθὶ σοὶ ἐκθεῖναι πειράσομεν, ὡς ἂν καὶ τὴν περὶ τοῦτο τὸ μέρος ἀλήθειαν ἐκ μέρους ἀκούσειας.

(1) Quæ hic narrat Bessarion de Marco Ephesio veru esse tum inde probari possunt, quod ille ipse Ephesius peracta sacrosancta synodo ad decipien-

queretur. Quoniam enim divinus Apostolus, ac sanctus Dionysius, multo ante secundam synodum, imo vero et primam floruerunt, hæc eorum dicta, vel falsa docenda esse prohibent, et contraria fidei; vel omnino et vera. Sed si et vera, sub anathemate erunt Patres secundæ synodi, qui tot aditamentis, et diminutionibus primæ Symbolum immutarunt; sub anathemate vero et Patres primæ synodi, qui idem Symbolum quod ante primam synodum fuit, in multis immutarunt.

Quod si id vel cogitare omnino nefas est, igitur falsa, fideique contraria, tum divinus Apostolus, tum sacer Dionysius docere prohibent. Si igitur falsa, nos autem horum dicta æqualia esse definitionibus, atque idem valere arbitramur: igitur definitiones quoque falsa, non autem vera addenda esse prohibent. Atque ita ipsa prima die vici fuissamus.

Ego vero hæc cum animadvertissem, hasque rationes illi aperuissem, vix persuasi, aliis quoque sociis et adjutoribus ad ipsi persuadendum mecum acceptis, ut ea vellet omittere, quæ etiam persuasus, non adduxit (1).

Ex his igitur intelligere licet illius viri acumen, quodque iudicium verisimile est, eum habere in rebus difficilioribus, et sublimioribus theorematibus, et dogmate, inquam, si hoc ejusmodi cum sit, ipsum effugerat.

Hæc autem dixerim, non illi quidem detrahere volens; longissime enim a talibus rebus absum: unde etiam nunquam adversus illum neque dixi, neque dicam amplius, his exceptis, quæ hic dicta sunt, sed auditores docere volens, ab illius sermonibus cavendum esse.

Procedentes itaque ad hanc quæstionem, cum adhuc in ipso limine quæstionis essemus, videbamus nos superiores esse, et revera superiores eramus. Nondum enim aliquid nobis alicujus momenti dignum, et ad ipsam rem faciens, Latini objecerant; cum extra rem illi dicerent, nosque illorum objectis abunde resisteremus; quando et audeo dicere firmiores rationes a Græcis dictas, ipse eram, qui et inveneram et dixeram. Donec tandem orationem suscepit in omnibus præstantissimus et admirabilis vir, Latinorumque gentis ornamentum, et naturæ decus Julianus, sanctæ Romanæ Ecclesiæ cardinalis dignissimus: qui cum multa, eaque præclara, et ad rem dixisset, ita firmis et exquisitis rationibus quæsitum perfectum et absolutum reddidit, ostendens synodice ac necessitate cogente semper licere divino Symbolo verum addere: ut cum nos multis diebus meditaremur, nihil ei ad hæc opponere potuerimus.

Quæ cum multa sint, ea tantum hic tibi exponere conabor, quæcumque mihi in memoriam venerint, ut etiam veritatem ad hunc locum pertinentem ex dos Græcos incautos eadem loca beati Pauli citare, atque illis inculcare non sit veritas, ut patet legitibus editionem suæ fidei.

parte agnoscas. Prius tamen audi nostrarum oppositionum et controversiarum caput, quod maxime firmum esse videtur.

In calce definitionum ejusque synodi, sumpto a tertia initio, hæc ad verbum lata et condita sunt: His lectis statuit sancta synodus, e nemini licere aliam fidem proferre, aut componere, aut sapere, aut aliter docere: eos vero qui audent, clericos quidem deponendos esse, laicos autem anathemate feriendos.

Hujus sane sensus, et horum ferme verborum sunt omnia interdicta. Nos in istis tanquam firmissimis, et quæ refelli nequeant, vitabamur, dicentes, non oportere, ne ipsam quidem veritatem Symbolo addere, quandoquidem predictis verbis id vetatur, minimeque licet. Ad quæ cum valde multæ rationes a Latinis sint allatæ, inter illas etiam erant istæ.

Demonstrationes quod licet verum Symbolo addere.

Concilium, seu concilia, non solum aliam fidem proferre, verum etiam componere vetant. Jam vero, si intelligant aliam fidem componere, pro eo quod est esse aliis vocabulis Symbolum enuntiatum, contingit omnes anathemati subjectos esse, qui aliis quidem vocabulis, eodem vero sensu idem Symbolum ediderunt. Quod fere omnes sancti fecerunt: sed hoc falsum atque blasphemum est. Non igitur interdictum est aliis verbis veritati consentientibus eandem fidem exponere, sed contrariam fidem conscribere, id prohibendum est.

Secundo. Quarta synodus etiam sapere ac docere aliter, eidem subiecit anathemati. Jam vero si sapere aut docere vocabulis quidem aliis, veritati tamen consentientibus id prohibet, sub anathemate erunt, qui suam fidem, quibus sortiti sunt, unusquisque vocabulis docuerunt. Singuli enim sanctorum, aliis atque aliis verbis eandem fidem docuerunt. At enim hoc absurdum est; non igitur voces, sed oppositi sensus prohibiti sunt; præsertim cum et sapere ad sensus, non ad verba referatur.

Tertio. Sexta synodus hæc eandem habet, quæ et quarta. Etiam hoc amplius, inhibet eos qui aliquam vocum novitatem, hoc est vocabuli inventionem, inducunt ad eversionem eorum quæ ab illis sancita sunt. Ex quo apparet illas tantum voces veritas esse, quæ ad eversionem eorum quæ ab illis lata et condita sunt: non autem eas quæ non ad eversionem, sed eandem servant intelligentiam, inducuntur.

Præterea. Tertia synodus decernit, non oportere aliam, præter Nicænam, fidem proferre: alioquin sub anathemate esse, qui id agant. Symboli vero secundæ synodi, quo nos modo utimur, nullam mentionem fecit. Si igitur Symboli secundæ synodi, tanquam quod diversum sit, alterumque existat a

A Πρὸς δὲ τούτων τῶν ἡμετέρων ἐνστάσεων καὶ ἀντιλογιῶν τὸ κεφάλαιον καὶ μάλιστα ἰσχυρότερον ἄκουσον.

Ἴν τῇ τέλει τῶν ὄρων ἐκάστης τῶν συνόδων ἀπὸ τῆς τρίτης ἀρχομένοιον κεῖνται οὕτω κατὰ ῥῆμα· Ἐτούτων ἀναγνωσθέντων, ὤρισεν ἡ ἀγία σύνοδος, μηδεὺς ἐξεῖναι ἑτέραν πίστιν προφέρειν, ἢ συντιθέσθαι, ἢ φρονεῖν, ἢ διδάσκειν ἑτέρως· τοὺς δὲ τολμῶντας, κληρικοὺς μὲν καθαιραῖσθαι, λαϊκοὺς δὲ ἀναθεματίζεσθαι.

Γαύτης τῆς ἐννοίας καὶ τούτων σχεδὸν τῶν ῥημάτων εἰσὶ τὰ κωλύματα πάντα. Ἐπὶ τούτοις ἡμεῖς ὡς ἀναντιβῆτοις δισχυριζόμεθα λέγοντες, μὴ δεῖν τῇ συμβόλῃ μηδὲ τῆν ἀληθειᾶν προσθεῖναι. Ἐπὶ δὲ διὰ τῶν προειρημένων ῥημάτων κεκώλυται, καὶ οὐκ ἐξεστὶ. Πρὸς ἃ πάνυ πολλῶν ἐκ τοῦ μέρους Λατικῶν λόγων ῥηθέντων, ἐν ἐκείνοις ἦσαν καὶ ταῦτα.

Ἀποδείξει τῶν τῆν ἀληθειᾶν δεῖν προσθεῖναι τῇ Συμβόλῃ.

Ἡ σύνοδος, ἢ αἱ σύνοδοι οὐ τὸ προφέρειν μόνον πίστιν ἑτέραν, ἀλλὰ καὶ τὸ συντιθέσθαι κωλύει. Εἰ δὲ τὸ ἑτέραν πίστιν συντιθέσθαι ἀνατὶ τοῦ ἑτέραις λέξεσι πεφρασμένον σύμβολον νοοῦσι, συμβαίνει δὲ πάντες οἱ ἑτέραις μὲν λέξεσι, τοῖς αὐτοῖς δὲ νοήμασι, τὸ αὐτὸ ἐκθέμενοι σύμβολον, ὅπερ σχεδὸν πάντες οἱ ἅγιοι πεποιήκασιν (ἕκαστος γὰρ αὐτῶν, ἢ οἱ πλείονες, ἐποιήσαντο πίστειως ἐκθέσεις ἰδίας), ὑπὸ ἀνάθεμά εἰπιν. Ἀλλὰ μὴν τοῦτο ψεῦδος καὶ βλάβημον. Οὐκ ἄρα κεκώλυται τὸ ἑτέροις ῥήμασι συμφωνοῦσι τῇ ἀληθείᾳ τὴν αὐτὴν πίστιν ἐκθεῖναι, ἀλλὰ τὸ ἐναντίαν πίστιν συγγράψαι, τοῦτο κεκώλυται.

Ἐτι ἡ δ' σύνοδος καὶ τὸ φρονεῖν καὶ διδάσκειν ἑτέρως, ὑπὸ τὸ αὐτὸ ὑποβάλλει ἀνάθεμα. Εἰ δὲ τὸ φρονεῖν, ἢ διδάσκειν, λέξεσιν ἑτέραις μὲν, συμφωνοῦσι δὲ τῇ ἀληθείᾳ, τοῦτο κωλύει, ὑπὸ ἀνάθεμα πάντες, οἱ αἷς ἔτυχεν ἕκαστος λέξεσι τὴν ἑαυτῶν πίστιν διδάσκοντες. Ἐκαστος γὰρ τῶν ἁγίων ἀλλοίως καὶ ἄλλοις λέξεσι τὴν αὐτὴν πίστιν διδάσκουσιν. Ἀλλὰ μὴν τοῦτο ἄτοπον. Οὐκ ἄρα τὰς λέξεις, ἀλλὰ τὰ ἀντικείμενα νοήματα κεκωλύκασιν. Ἐπὶ καὶ ἄλλως τὸ φρονεῖν εἰς τὰ νοήματα ἀναφέρεται, ἀλλ' οὐκ εἰς τὰς λέξεις.

Ἐτι ἡ ἕκτη τὰ αὐτὰ τε ταῦτα τῇ δ' φησὶ· καὶ ἔτι κωλύει τοὺς καινοφωνίαν, ἢτοι λέξεως ἐφεύρσειν εἰσάγοντας πρὸς ἀνατροπὴν τῶν ὑπὸ αὐτῶν διορισθέντων. Ἀφ' οὗ φαίνεται ἐκείνας τῶν λέξεων κεκωλύσθαι, αἱ πρὸς ἀνατροπὴν τῶν ἐγκειμένων εἰσάγονται· οὐ μὴν τὰς μὴ πρὸς ἀνατροπὴν, ἀλλὰ ταυτὸ νόημα σωζούσας.

Ἐτι ἡ γ' σύνοδος διορίζεται, μὴ δεῖν ἑτέραν πίστιν προφέρειν παρὰ τὴν ἐν Νικαίᾳ· εἰ δὲ μὴ ὑπὸ ἀνάθεμα εἶναι τοὺς τοῦτο ποιούντας. Τοῦ δὲ συμβόλου τῆς β' συνόδου, ἧ ἡμεῖς χρῶμεθα νῦν, οὐδεμίαν ἐποιήσατο μνειάν. Εἰ μὲν οὖν τοῦτο τὸ τῆς β' συνόδου σύμβολον, ὡς διαφέρον καὶ ἕτερον